

Yayın Geliş Tarihi: 15.08.2018
Yayına Kabul Tarihi: 14.02.2019
Online Yayın Tarihi: 26.06.2019
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.453827>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 21, Sayı: 2, Yıl: 2019, Sayfa: 555-583
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

MARKS'IN SINIF TASNİFİ VE GÜNÜMÜZ KAPİTALİZMİNDE SERMAYENİN DEĞİŞMEYEN NİTELİKLERİ

Yasin AVCI*
Davut ATEŞ**

Öz

İnsanoğlunun en kadim eğilimlerinden bir tanesi içinde yaşadığı tarihi-sosyal organizasyonların ve onun şartlarının sonsuza kadar süreceğine inanmasıdır. Bu noktada, yalnızca Marks ve onun gibi toplumsal değişimin sürekliliğine inanan bir avuç sosyal bilimci zamanının ruhunu aşmayı başarabilmiştir. Ancak özellikle kapitalist büyümenin gerçekleştiği dönemlerde Marks'ın öğretisi yoğun eleştirilere maruz kalarak zamanın gerisinde kaldığı iddiasıyla itham edilmektedir. Fakat ironiktir, kapitalizmin kriz dönemlerinde de hiçbir sosyal bilimcinin Marks kadar haklılığı vurgulanmamıştır. Yani kapitalizmin konjonktürel dalgalanmaları yığınların Marks'a yaklaşımını etkilemektedir. Dolayısıyla bu çalışmada Marks'ın öğretisinin güncelliği meselesi Marks'a devrevi ve konjonktürel yakınlaşmalardan/uzaklaşmalardan ayrı bir şekilde ve sermaye üzerinden incelenmiştir. Bu çerçevede çalışmanın ilk bölümünde Marksist sınıf tasnifine ve kısmen emeğin günümüzdeki konumlanmasına yer verilmiş; ardından da sermayenin kendisini güçlü kıldığını sandığı ve fakat onun zayıf yanlarını da oluşturan nitelikler ele alınmıştır. Çalışmanın sonuç bölümünde ise sermayenin bu güçlü ve fakat aslında zayıf egemenliğinde norm koyucu bir işlev gören neoliberalizmin üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Karl Marks, Marksizm, Kapitalizm, Sermaye, Emek.

CLASS CLASSIFICATION OF MARX AND QUALITY STABILITY OF CAPITAL IN MODERN CAPITALISM

Abstract

One of the most permanent tendency of mankind is that to believe the historical-social environment in which he lives and its circumstances will last forever. At this point only a few social scientists who believe in the continuity of social change, just like Marx, have

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Avcı, Y. & Ateş, D. (2019). Marks'ın sınıf tasnifi ve günümüz kapitalizmde sermayenin değişmeyen nitelikleri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 (2), 555-583.

* Araş. Gör., Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ORCID: 0000-0002-1909-4778, yasinavci89@gmail.com

** Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ORCID: 0000-0002-8103-4186, davutates333@gmail.com

succeeded in transcending the spirit of time. However, especially during periods of capitalist growth, Marx's doctrine is subject to intense criticism and accused of being archaic. But ironically, no social scientist was seen right as Marx in the crisis period of capitalism. That is, the cyclical fluctuations of capitalism affect the masses' approach to Marx. Thus, in this work, issue of Marxist doctrine timeliness was examined over the capital and without cyclical, conjectural approaches to Marx. In the first part of this study, the Marxist class and the positioning of labor in the present day were given; then the qualities which the capital believed to make him strong and whose weaknesses were also considered. In the conclusion of the study, neoliberalism is emphasized, which is a normative function in this powerful but actually weak ruling of the capital.

Keywords: Karl Marx, Marxism, Capitalism, Capital, Labor.

GİRİŞ

Marks'ın motto haline gelen deyişine göre; bugüne kadar filozoflar dünyayı yalnızca farklı biçimlerde yorumlamaya çalışmışlardır (Marx & Engels, 1998: 574). Yorumlama belirli bir anlayış çerçevesindeki kavrayışın dışavurumu olarak ifade edilebilir. O halde yorumlama faaliyetinin başlangıcında anlamak eylemi bir gerekliliktir (Ricoeur, 2008: 121). Fakat Marks'a göre bir anlayış çerçevesinde dünyayı yorumlamak yeterli değildir, asıl önemli olan onu değiştirmektir (Marx & Engels, 1998: 574). Böylece Marks ontolojik, epistemolojik, metodolojik ve hatta aksiyolojik duruşunu ortaya koyarak değişime ve onun güdüleyicisi olan praksise vurgu yapmaktadır (Marx & Engels, 1956). Bu doğrultuda filozofa düşen görev, değişimin mümkün olduğunu ve değişimi sağlayacak eylemler dizisini, değişimi talep eden yığınlar bakımından ortaya koymaktır. Değişimin imkân dâhilinde olduğunu sürekli olarak gündemde tutmak diyalektik bir varsayıma karşılık geldiği için (Engels, 1977) yönetsel bir ön kabuldür ve bir kere benimsendiği zaman kendiliğindenlik kazanır. Fakat başlangıçta, değişimi sağlayacak eylemler dizisini ortaya koymak için mevcut dünyayı anlamak gerekmektedir (Faulkner, 2014: 383). Bakıldığında böylesi bir duruş da diyalektiğin bütünü çelişkilerin birliği olarak kavrayan yasasına karşılık gelir (Çe-tung, 1977: 27-91) ve bu yönüyle yönetsel bir ön kabuldür yani kendiliğindenlik arz eder (Thalheimer, 2013). Başka bir anlatımla değişime konu olan dünyanın, değişmesi istenen yönü yani kendi çelişik yanını bünyesinde barındırması (Brosius, 2008: 46) ve bu yüzden anlaşılacak zorunda oluşu da diyalektik bir duruştur.

O halde mevcut dünyayı anlama meselesi zihinsel bir uğraşı gerektirdiği için ve kendiliğindenlik arz etmediğinden hem kendi önemini ortaya koymaktadır hem de filozofa daha ağır bir yük bindirmektedir (Poltzer, 2010: 25-445). Bununla birlikte anlamak meselesi yorumsal farklılığı beraberinde getiren bir süreç olarak egemen sınıfların ve onların ideologlarının yanılama yaratma saldırılarına maruz kalmaktadır (Arslan, 1999: 63-89). Örneğin bazı burjuva ideologları mevcut dünyayı; artı değer sömürsünün görece azaldığı, büyüyen orta sınıfla birlikte zenginliğin daha fazla paylaşıldığı, proletaryanın niceliğinin görece düştüğü, buna bağlı olarak kapitalizmin kendi yarattığı mağdurlarını az da olsa ihya ettiği bir

karakterde betimlemektedirler (Koray, 2011: 24). Buna karşılık bazı düşünürler de mevcut dünyayı; emek sömürsünün şiddetlenmesiyle, eşitsizlik ve yoksulluğun geniş yığımlara, zenginliğin ve refahın da egemen sınıflara layık görülmesiyle (Savran, 2008: 21; Aren, 2008: 435-436); tekelci kapitalizmle (Lenin, 2009); kumarhane kapitalizmiyle (Strange, 1986); finans kapitalizmiyle (Hilferding, 1981) ve hatta vahşi kapitalizmle (Sassen, 2010: 23-50) resmetmektedirler.

İnsana ilişkin tarihi-sosyal organizasyonların tek geçerli ve doğru betimlemelerinin olmadığı, birden fazla ve hatta çelişik nitelikleri bünyelerinde barındırdıkları çoğunlukla kabul edilmektedir (Berger & Luckmann, 1991). Bu bağlamda yukarıda vurgulanan ve düşünürlerce farklı yorumlanan dünya betimlemeleri belki de mümkündür. Ancak Marks'a göre insan bilinci maddi koşulları belirlemez, aksine bilinç ve ona bağlı anlamsal yorumlama maddi koşulların bir ürünüdür (Marx, 2011). Bu noktadan hareketle mevcut dünyanın farklı betimlemeleri farklı maddi koşullarla şekillenen bilinçlerin farklı anlamsal yorumlamalarının bir neticesidir. Yine mevcut dünyaya yönelik takınılacak diyalektik bir tavır çelişik yorumların her birinin geçerli-gerçek olabileceğini ortaya koymaktadır (Kuusinen, 1965). Öyleyse mevcut dünya hem zenginlik hem fakirlik hem eşitlik hem eşitsizlik hem sömürü hem de ihya edilmelerle çelişik bir bütündür. Fakat sıralanan bu betimlemeler farklı sınıfsal kategorilere yöneliktir (Marx, 2009b: 65-66).

Başka bir anlatımla mevcut dünyanın olumlanan yanlarını gösterdiği bir sınıf ve yine acımasız yüzünü gösterdiği bir diğer sınıf bulunmaktadır. Hatta her bir sınıfın varlığı diğerinin mevcudiyetini beraberinde getirmekte ve yeniden üretmektedir. Çünkü dünyayı yorumlamak derken Marks'ın kast ettiği dünyanın çelişkili de olsa tutarlı bir mantık içinde yorumlanmasıdır. Başka bir anlatımla Marks'a göre dünyayı yorumlamak onu anlamada belirleyici niteliğin ne olduğunun saptanmasını gerektirmektedir. O halde mevcut dünyanın belirleyici niteliği hem sömürünün azalması hem de şiddetlenmesi olamaz. Çünkü örneğin sömürünün azalması bir gerçeklikten ziyade egemen sınıfların kendi yorumudur ve yanılsama yaratmaktadır. Dolayısıyla örneğin sömürünün azalmasından gerçekliğin iki yüzünden biriymiş gibi söz etmek diyalektik değil görecelilik olmaktadır. Bu çerçevede mevcut dünyayı anlamaya çalışırken ortaya konulan ve sömürülen yığınların memnuniyetini temel alan nitelikler bir gerçeklikten ziyade yanılsama olarak kendisini göstermektedir.

İşte bu noktada anlamsal yorumlamaların yönelimi, yani madalyonun hangi yönünün seçileceği büyük önem arz etmektedir. Öyle ki seçilen mevcut yüz, yığınların memnuniyeti eksenindeyse tüm bu süreç Marks'ın da belirttiği gibi yorumlama olarak kalmaktadır. Çünkü değişime konu olmayacak kadar iyi işlediği yanılsamalarla bezelenen bir dünyada devrimci bir değişimi tartışmak abesle iştigaldir. Buna karşın yığınların mevcut dünyadan memnuniyetsizlikleri tarafı seçilirse değişime, değişimin rotasına ve değişimi tetikleyecek eylemler dizisine odaklanmak, yani onu değiştirmeye çalışmak artık mümkün hale gelmektedir. Vurgulandığı üzere

değişimin değişmezliği (Aren, 2008: 451-452) ve onun mevcut dünyanın çelişik bünyesinden ortaya çıkacağı diyalektik bir tavrın en açık kabulleri ise tüm bu süreç kendini sürekli olarak yinelemektedir. Bu kapsamda filozofa düşen görev dünyayı sömürülen yığınların anlayışıyla yorumlamak ve bu anlayış çerçevesinde ve sömürülen yığınlar yararına onu değiştirmektir.

Tüm bu noktalardan hareketle çalışmanın ana hatları ve yöntemi açığa çıkmaktadır. İlk olarak, mevcut dünyayı karakterize eden en temel unsur kapitalizmdir (Wallerstein, 2003: 533). Çünkü genel kanının aksine kapitalizm yalnızca ekonomik ilişkileri şekillendiren bir ekonomik girişim tarzı değildir (Wood, 2010: 153). Aksine onun kendisini yalnızca iktisadi bir oluşum olarak sunması, fakat ekonomi dışı tüm alanları da şekillendirmesi kapitalizmin güçlü yanlarından birine karşılık gelmektedir. Çünkü kapitalizm yalnızca iktisaden var olmadığı için yalnızca ekonomik anlamda anti-kapitalist bir tavır takınmak ona yönelik muhalefette etkili değildir. Öyle ki kapitalizm, devletin işlevlerinden kitlesel kültürel eğilimlere kadar her fenomeni ihtiyaçları doğrultusunda biçimlendirmektedir (Başkaya, 2004: 73). Özetle dünya tüm mevcudiyetiyle kapitalist dünyadır (Wallerstein, 1974a: 348-349).

İkinci olarak, kapitalist dünyanın mevcut ve çalışmada temel alınan hali, onun çelişik sınıfsal bileşenleri olan kapitalist ile işçinin, burjuvazi ile proletaryanın, sermaye ve emeğin (Marx & Engels, 2013: 23) hâlihazırdaki konumlarıyla şekillenmektedir.¹ Bir diğer deyişle hem kapitalizmin ortaya çıkışıyla onun temelini konumlanan hem de onu şekillendiren sermaye ve emeğin mevcut konumları kapitalist dünyanın betimlemesini mümkün kılmaktadır (Ollman, 2015: 27-45). Ancak bu çalışmada sermaye incelenirken kısmen emeğin konumuna da yer verilmiştir. Zaten sermayenin mevcut durumu da emeğin mevcut durumundan ayrı değerlendirilemez (ya da tam tersi). Üçüncü olarak, kapitalizm mevcudiyetini korumak noktasındaki başarısını örneğin emeğin zorlamasıyla sermayenin yenilikçiliğine borçluysa günümüz kapitalizmi şüphesiz erken dönemleriyle kıyaslandığında bazı farklı özelliklere sahiptir (Savran, 2012: 128). Zaten Marks'ın da vurguladığı üzere burjuva gitgide kendi suretinde bir dünya yaratmaktadır (Marx & Engels, 2010: 25). Başka bir anlatımla, burjuvanın en önemli başarısı örneğin emeğin üretkenliğini arttırmak amacıyla ve emek direnişi yüzünden sermayenin emeğe bağımlılığını azaltacak teknolojik yeniliklere öncülük etmek ise (Marx & Engels, 2010: 24-25) onun suretine bürünen kapitalist dünyanın değişimler yaşayarak bugünlere gelmesi ve bundan sonra da değişecek olması öngörülebilir bir durumdur. Öyleyse kapitalizmi durağan bir organizasyon olarak ele almak kapitalist düzenin değişmesine yönelik talepleri ve buna yönelik rotaları zamanının gerisinde kaldıkları iddiasıyla karşı karşıya bırakmaktadır. Bu noktada yapılması gereken

¹ Çalışma kapsamında kapitalist düzendeki egemen sınıfı betimlemek için kapitalist-burjuva-sermaye ve ezilen sınıfı nitelemek için ise proletarya-işçi-emek kavramları birbirlerinin yerine geçebilecek şekilde kullanılmışlardır.

genelde kapitalizmi, özelde ise mevcut kapitalist düzende sermayenin pozisyonunu incelemektir.

Dördüncü olarak ve bir yönüyle de üçüncü varsayıma karşıtlık oluşturacak şekilde, değişen dünyada sermayenin karakteristik niteliklerinin farklılaşmadığı iddiası çalışmanın temeline konumlanmıştır. Bununla vurgulanan nokta, sermayeyi sermaye yapan ayırt edici niteliklerin özünde değişmediğidir. Çünkü böylesi bir değişim yaşansaydı mevcut dünyanın üretim tarzını kapitalizm olarak nitelendirmek imkânsız olurdu. Bu durumda örneğin üretim araçlarına özel mülkiyet esasınca sahip olma, artı değer sömürüsü, kesintisiz birikim, bitmek tükenmek bilmeyen kâr hırsı ekseninde sermaye hala bilinen sermayedir ve buna bağlı olarak üretim araçlarından yoksunluk sebebiyle emek gücünden başka satacak bir şeyi olmayan emek aynı emektir. Yani kapitalist üretim tarzının sınıfsal bileşenleri kendilerini ayıran sınıfsal niteliklerini korumaktadırlar.

Özetle çalışmanın temel odak noktası, sermayenin çağdaş konumu üzerinden kapitalizmin mevcut halinin betimlenmesidir (ya da tam tersi). Mevcut kapitalist dünyanın Marks'ın betimlemesinden çok da farklı olmadığı tespiti bu çalışmanın neticesinde ulaşılan bir sonuçtur. Ancak yine de kapitalizm “virüsüne” yönelik ilk aşı olan Marksizm'in, virüsün bazı yönlerinin mutasyona uğraması sebebiyle ve fakat Marks'ın yöntemine sadık kalınarak güncellemesi gerekliliği göz ardı edilmemiştir. Bu çerçevede çalışmanın ilk bölümünde Marksist sınıf tasnifine ve kısmen emeğin mevcut konumlanmasına odaklanılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde ise sermayenin mevcut kapitalist üretim tarzındaki çağdaş konumu ele alınmış ve sermayenin nitelik değiştirdiği iddiaları maddeler halinde incelenmiştir. Son olarak çalışmanın sonuç bölümünde sermayenin günümüz koşullarında yarattığı yanlısıların temel dayanaklarından biri olan ve bu amaçla norm koyucu bir işlev gören neoliberal ideoloji ele alınmıştır.

EZEN-EZİLEN ÇELİŞKİSİNİN KAPİTALİZMDEKİ KARŞILIĞI: MARKS'IN SINIF TASNİFİ ve EMEĞİN GÜNÜMÜZDEKİ KONUMU

Sınıf kavramı ve buna bağlı olarak sınıfsal tasnif ilk olarak Marks tarafından ortaya konmamıştır (Dworkin, 2012: 41-77). Ancak Marks onu diğer düşünürlerden ayrı kılan soyutlamasıyla kendisine özgü sınıf tasnifini yapabilmıştır. Aslında bütün teorisyenler basitlemenin bir yolu olan soyutlama yöntemini kullanmak durumundadırlar (Burchill vd., 2005: 30). Çünkü ancak bu şekilde oldukça karmaşık ve devasa tarihi-sosyal organizasyonların kısmi yasalarını ortaya koymaları mümkündür. Fakat kendisini eleştirenlerin bile ondan ilhamla kuramlarını ortaya koydukları Marks (Bilgi, 2005: 16) yaptığı soyutlama ile yalnızca kapitalizmin işleyiş teorisini inşa etmemiş dahası insanı ve insanlık tarihinin evrimini yaptığı sınıfsal tasnif temelinde incelemiştir (Brosius, 2008: 17). Buna göre Marks'ın kapitalizmi meta üzerinden açıkladığı, yani basitlemenin bir yolu olan soyutlamayı kullandığı (Tonak, 2012: 48) bilinmektedir. Yani Marks kapitalizmin en temel özünü

metada bularak, ardından da metayı açıklayarak kapitalizmin işleyiş teorisini ortaya koymuştur (Marx, 2014: 49).

Asıl göz ardı edilen, Marks'ın kapitalizmi; temelinde insan-doğa ilişkisinin olduğu tarihi-sosyal bir organizasyon olarak ele aldığıdır (Marx & Engels, 2010: 21-51). Dolayısıyla Marks'ın çalışmalarını motive eden en temel sorunsal insandır. Öyleyse Marksizm de gücünü insana ve onun türsel farklılığına dair yaptığı soyutlamadan ve yine buradan hareketle geliştirdiği sınıfsal tasniften almaktadır. Buna göre diğer doğa güçleri ve insanlar arasındaki en temel farklılık, insanların en kadim praksi olan üretimdir. Yani insan var oluşundan yok oluşuna kadar üretmek ve yine üretimini sağlayacak üretim araçlarını da üretmek mecburiyetindedir (Marx & Engels, 1998: 6-7). Marks bu soyutlamadan hareketle insan ve ona dair her tarihi-sosyal organizasyonun, her ilişkinin temelinde; sınıf mücadelesine bağlı olarak değişen üretim tarzını ve bu üretim tarzının beraberinde getirdiği üretim ilişkilerini görmektedir (Lenin, 2013: 31-32). O halde Marks insanı, onun tarihini ve onun oluşturduğu tarihi-sosyal organizasyonları insanın ayırt edici özelliği olarak gördüğü üretim soyutlaması üzerinden incelemektedir. Bunun Marks tarafından o dönemde kapitalizm odaklı ortaya konması onun yaşadığı dönemde kapitalizmin gelişmeye başlamasıyla ilgilidir. Kısacası Marks temel soyutlamasını kendi dönemine uygulamıştır.

Marks'ın sınıf tasnifini ve yazılı insanlık tarihini onun bir uzantısı olarak gördüğü sınıfsal mücadele işte bu üretim kavramıyla yakından ilgilidir (Öngen, 1994: 331). Buna göre varoluşundan itibaren insanoğlu emek gücünü iç içe yaşadığı doğaya yönelerek hem kendisi için gerekli olan tüketim maddelerini hem de bu süreçte kullanabileceği üretim araçlarını üretmiştir. Başka bir anlatımla insanı insan yapan ve onu diğer türlerden ayıran bu üretim praksi (Çelik, 2010: 11-32). Her üretim ise belli bir tarz ekseninde şekillenmektedir ve bu üretim tarzı da insanlar arasında üretim ilişkisini ortaya çıkarmaktadır. Bununla birlikte üretim tarzı sınıf mücadelesine bağlı bir şekilde değiştiği için üretim ilişkileri de bahse konu değişim sürecinden nasibini almaktadır (Corrigan vd., 2001: 204). Ancak kültürel evrimin belirli bir aşamasından sonra üretim tarzının ve üretim ilişkilerinin ortaya çıkmasından günümüze kadar olan süreçte her daim ezen bir sınıf ile ezilen bir sınıf bulunmaktadır. Marks'a göre insanlık tarihinin ezen ve ezilen sınıfların mücadelesinin bir uzantısı olması işte bu sebeptir (Öngen, 2002: 13). Bu noktada akla gelen en temel soru hangi kriterler çerçevesinde insanların ezen ve ezilen sınıflar şeklinde bölündükleridir.

Marks'a göre bu sorunun ilk cevabı, üretim araçlarına sahiplik veya üretim araçlarından yoksunluktur. Buna göre başlangıçta tüm topluma ait olan üretim araçları zamanla örneğin özel mülkiyetin ortaya çıkması gibi gelişmelerle egemen sınıfların elinde toplanmış, üretim araçlarından yoksun olan sınıflar da yaşamlarını sürdürmek için üretim araçlarını sahiplenen bu sınıflara muhtaç olmuşlardır. İşte sınıfları ezen ve ezilen yapan budur. Yani üretim araçlarına sahip olanlar iktisadi sömürü çerçevesinde ezen sınıfa dâhilken, üretim araçlarından yoksun olarak

sömürülen ve ezen sınıfa muhtaç olanlar ezilen sınıfa dâhildir. Ezen-ezilen sınıflar tarihin tüm aşamalarında vardır, fakat farklı üretim tarzları ve farklı üretim ilişkileri çerçevesinde farklı adlar almışlardır: Yurttaş-köle, patrisyen-pleb, baron-serf, lonca ustası-kalfa, burjuvazi-proletarya (Marx & Engels, 2010: 22). Ancak yalnızca üretim araçları ve üretim sürecine yönelik konumlanma sınıfsal tasnifin ve sınıfın varoluşsal şartı değildir.

Marxizm temelinde ikinci önemli unsur sınıf bilincidir. Şüphesiz bu şart üretim araçlarına yönelik konumlanma gibi somut bir kritere göre daha soyuttur. Yine de gevşek bir tanım yapmak gerekirse sınıf bilinci, başlangıçta sınıfsal ayrımın mevcut olduğunu kabul etmeyi gerektirmektedir. Ardından ise böylesi bir sınıfsal ayrımında kendini konumlandırmak, yani bir sınıfa yönelik aitlik hissetmek ve mevcudiyetini o sınıfla tanımlamak gerekmektedir. Yine bu ekseninde kendi çıkarını sınıfsal bir çıkar temelinde tanımlama, sınıfsal bir motivasyon ile hareket etme gibi unsurlar sınıf bilinci ve sınıfsal varlık için gereklidir. Görüldüğü üzere sınıf bilinci oldukça soyut ve ölçülemeyen bir şeye karşılık geliyormuş gibi görünse de sınıfsal temelde eylemliliği gerektirdiği için kısmen de olsa somuttur (Ollman, 2011: 216-269). Buradan hareketle sınıfsal varlığın son şartı da sınıfsal mücadeledir. Yani bir sınıfın varlığından bahsetmek için o sınıfın üretim ilişkilerindeki konumundan hareketle ve sınıfsal bilinçle; çıkarlarının çatıştığı ve karşısında konumlanmış diğer sınıfın hangisi olduğunun, sınıfsal kazanımlarını arttırma yollarının ve bu mücadelede kullanabileceği araçların neler olduğunun cevabını vermesi gerekmektedir. Bu sorulara verilen cevaplar ekseninde sınıfsal mücadeleye girişmenin önemi, hâlihazırda mevcut olan kendinde bir sınıfın kendi için sınıf olmasını sağlamasıdır. Bir başka deyişle yalnızca üretim ilişkilerine nasıl konumlanıldığı ve bu çerçevede kazanılan sınıf bilinci eyleme, yani mücadeleye dökülmedikçe anlamsızdır (Aron, 1973: 22).

Böylesi bir şart, aslında Marks'ın ontolojik, metodolojik, epistemolojik ve aksiyolojik duruşunu yansıtan praksise verdiği önemi göstermektedir (Kosik, 2015: 190-201). Bilinçli insan eylemi olarak betimlenebilecek olan bu kavram (Atılğan, 2001: 32), aslında insanlık tarihinin sınıf mücadelesi tarihi olmasının da sebebidir. Çünkü belli bir üretim tarzından diğerine geçişi sağlayan bu sınıfsal mücadele iken (Marx, 2012a: 11), sınıfsal bilinç ile yetinmenin hiçbir önemi olmadığı gibi bu eylemsizlik mevcut üretim tarzının da devamını sağlamaktadır. Bu bağlamda belirtmek gerekir ki sıralanan unsurları bünyesinde barındıran sınıfların ortaya çıkması bu sınıfların mevcudiyetini göstermek amacıyla nicel verilere başvurmayı zorlaştırmaktadır. Çünkü gerek sınıfın kendi oluşumu gerekse de onu oluşturan şartların mevcudiyeti bir oldu-bittiden ziyade bir süreci gerektirmektedir (Ollman, 2011: 216-269).

Tüm bu noktalardan hareketle Marks'ın “nihai kurgusunda” kapitalizme ilişkin sınıflar burjuvazi ve proletarya olarak belirtilmiştir (Marx, 2015). Ancak yöntemi gereği Marks'ın çalışmalarında sınıfsal tasnife dair tekdüze bir duruşun mevcudiyetinden bahsetmek mümkün değildir ve bu sebeple bir önceki ifadede

“nihai kurgusunda” vurgusu yapılmıştır. Çünkü Marks örneğin yönetici sınıftan ve sermaye yararına sistemin devamlılığını sağlayan ideologlardan da bahsetmektedir (Marx, 2013). Yine Marks’ın eserlerinin çoğunluğunda kapitalizme dair burjuvazi, proletarya ve köylü olmak üzere üç sınıftan söz edilmektedir. Bununla birlikte Marks’ta sınıfsal katmanlaşma, yani belli bir sınıfsal kategorinin farklı noktalarında bulunma durumu gözetildiği için belli meslek gruplarının hangi sınıfa tabii olduğunu tespit etmek de güçleşmektedir. Açmak gerekirse Marks’ın çalışmalarından burjuva toplumuna ilişkin üç karmaşık gruplaşma biçimi ayırt edilmektedir. Bunlardan ilki kapitalist çiftçilere bağımlı hale gelen veya kentsel proletaryaya katılmak zorunda kalan özgür köylülük gibi burjuva toplumunda önemli siyasal ve ekonomik rol oynasalar da tasfiye edilen veya yükselen üretim ilişkilerinden etkilenerek marjinalleşen sınıflardır. İkincisi memurlar ve idari hizmetlerdeki sanayi çalışanları arasında yer alan üst idari görevliler gibi sınıfların herhangi biriyle işlevsel bağımlılık ilişkisi içinde olan ve neticede siyasal açıdan bu sınıfla özdeşleşme eğilimindeki diğer tabakalardır. Yine Marks ikinci grup dâhilinde hâkimlerden, avukatlardan ve doktorlardan sınıfların ideolojik temsilcileri ve sözcüleri olarak bahsetmektedir. Son olarak Marks herhangi bir mesleği olmayanlar ile hırsızları, serserileri ve yersiz yurtsuz insanları iş bölümüyle tamamen bütünleşemedikleri için sınıfsal sistemin kıyısında yer alan lümpen proletaryaya dâhil heterojen bireyler topluluğu içinde saymaktadır (Giddens, 2014: 79-80).

Görüldüğü üzere Marks’ın nihai kurgusuna gelinceye kadar çalışmalarında sınıfsal tasnife dair çeşitlilik bulunmaktadır. Fakat Marks’a göre kapitalizmin temeline konumlanan iki sınıf sermaye ve emektir. Başlangıçta bu bir çelişki olarak görülse de aslında Marks’ın yöntemiyle yakından ilgilidir. Ancak Marks’ın çalışmalarında sıklıkla kullanılan “karşılıklı belirlenim”, “soyutlama”, “uğrak” gibi kavramlar Marks’ın öğretileri tarafından bile tam olarak kavranamamış ve Marks’ın sınıf tasnifi kafa karıştırıcı bulunmuştur. Oysa Marks vurgulanan bu kavramlar sayesinde ve her soyutlama düzeyinde uğrağını değiştirerek çalışmalarını güncel tutabilen bir düşünürdür. Bu tespiti sınıf tasnifi özelinde açmak gerekirse Marks’ın birçok sınıftan bahsedip nihai kurgusunda sermaye ve emeği vurgulaması onun kapitalizmin geleceğine yönelik öngörüsündeki soyutlama düzeyini ve uğrağını değiştirmesiyle ilgilidir.

Çünkü Marks’a göre sıralanan tüm bu sınıfsal kategoriler mevcuttur fakat örneğin kapitalizmin devrevi kriz dönemlerinde sermayenin merkezileşme ve yoğunlaşma eğilimi küçük sermayeyi bile proleterleşmeye doğru itecektir (Harvey, 2012: 207). Benzer şekilde özellikle gelişmiş kapitalist ülkelerde bulunan ve konumu proletarya ile kıyaslandığında daha iyi olan “orta sınıf”ın mevcut kazanımları ekonomik kriz durumlarında hemen geri alınabilir niteliktedir. Öyle ki 2008 dünya krizinde devletler finans sermayeyi kurtarmak için oluşturdukları ekonomi paketlerinin maliyetini vergileri arttırarak ve kamu harcamalarını kısarak halktan karşılamışlardır (Buluş & Kabaklarlı, 2010: 14-16). Bahse konu devrevi krizlerin her biri bir öncekinden daha şiddetli ise yani sermayenin merkezileşme ve yoğunlaşma eğilimini her bir krizde daha da arttırıyorsa ve her bir krizde orta sınıf

olarak sunulan kesimin kazanımları artarak eritiliyorsa “kapitalizmin gelecek kurgusunda sona kalacak iki sınıf sermaye ve emektir” tespiti Marks tarafından doğrulanmış olmaktadır.

Benzer bir yaklaşımı Marks'ın kendinde sınıf ve kendi için sınıf ayrımında da görmek mümkündür. Bu çerçevede üretim ilişkilerindeki konumlanmasıyla sınıfsal aidiyeti belli olan bir sınıf; sınıf bilincinden ve dolayısıyla sınıfsal mücadeleden uzak kaldığı sürece kendinde sınıftır. Bahse konu sınıf sınıfsal bilinç kazanarak sınıf mücadelesine başladığı takdirde de kendinde sınıf olmayı bırakıp kendi için sınıf konumuna gelmektedir (Wood, 2001). Marks'ın kapitalizme dair sınıf tasnifinde sermaye ve emeğin öncelendiğini belirttikten sonra kapitalist üretim tarzının sınıfsal açıdan yarattığı farklılığın yalnızca ezen ve ezilen sınıflara verdiği yeni isimlerden ileri gelmediğinin ortaya konması da gereklidir. Çünkü sermayenin diğer üretim tarzlarındaki ezen sınıflardan farkını ortaya koymak onun niteliğinin tespit edilmesini de beraberinde getirecektir. Bu arada kapitalizmin onu kendisinden önceki toplumsal organizasyonlardan ayıran örneğin artı-değer sömürsü (Marx, 1998), değer üretmek anlamında biricik meta olan emeğin sömürsü üzerine temellenme (Selik, 1982), aşırı üretim hastalığı (Hands, 2011: 84), devrevi krizler (Wallerstein vd., 2014: 55), kesintisiz sermaye birikimi (Luxemburg, 2004), toplumsal hayatın ekonomiye dâhil olması (Marx, 2014), siyasi ve iktisadi olanın görünürde kesin ayrımı, fakat bu alanların gizli iç içeliği (Wood, 2014: 26-30) gibi birçok ayırt edici özelliğinin olduğu bilinmektedir.

Kapitalizmin konuyla ilgili ve sınıflara ilişkin farklılığı ise büyük ölçüde yarattığı yanılısma ile ilişkilidir. Buna göre kapitalizm öncesi üretim tarzlarında ezen sınıfın sömürsü kapitalist sömürü ile kıyaslandığında görece belirgin olarak gerçekleşmektedir. Örneğin bir efendi kölesini açlık sınırında yaşatarak onu kendi sınıfsal çıkarı yararına çalıştırmış ve sömürmüştür. Yine bir lordun vassalı sömürmesinde lordun elinde bulunan siyasi gücün vassalı lordun topraklarına hapsedmesi, onu burada çalışmaya zorlaması ve vassalın kazandıklarını zora dayanan bir şekilde lorda sunması gibi süreçler açık bir şekilde gerçekleşmektedir. Oysa kapitalizmde emek aynı zamanda özgür emek veya ücretli emek olarak adlandırılmaktadır. Buna göre emek, sahip olduğu emek gücünü piyasada satma noktasında özgürdür ve emekçi emek gücü karşılığında ücret aldığı için aslında görünürde bir sömürden söz edilemez (Başkaya, 2004: 88). Bu bağlamda sermayenin satın aldığı metanın emek değil emek gücü olması önemli bir noktadır. Çünkü işçi bu süreçte yalnızca belli bir süre için emek gücünü sermayenin hizmetine sunmaktadır. Ters olsaydı mevcut ilişkinin örneğin efendi-köle ilişkisinden bir farkı olmazdı (Göçmen, 2014: 61-91).

Ancak sermaye ve emeğin piyasada özgürce karşı karşıya geldikleri iddiası gizli bir sömürüyü içermektedir. Çünkü üretim araçlarından yoksun olan emek yaşamı için gerekli olan tüketim araçlarını elde edebilmek adına emek gücünü satmak zorundadır. Yani emeğin özgürlüğü, sermaye ihtiyaç duyduğunda emek gücünü satmaya her daim hazır bulunmasından ve bu sözde mübadeleyi

gerçekleştirmesinden ibarettir. Bununla birlikte emeğin çalıştığı süre boyunca verdiği emek gücünün karşılığını aldığı iddiası yine kapitalizmin gizli sömürü ilişkisini sağlamlaştırmaktadır. Buna göre emek gücünü belirli bir ücret karşılığında sermayeye satan emekçi aslında bahse konu çalışma süresinin bir kısmında aldığı ücretin karşılığı olarak çalışmakta, fakat sunduğu emek gücünden daha değerli bir meta yaratarak sermayenin artı-değer elde etmesini sağlamaktadır (Wood, 2014: 18-19). Böylece sermaye emeğin örneğin kendisini yeniden üretmesi için gerekli olan ücreti emekçiye verirken, emekçi bundan daha fazlasını sermaye için üretmektedir (Altıok, 2011: 123). Görüldüğü üzere süreç, bir sömürü şeklinde işlemektedir ve fakat kendisinden önceki organizasyonlardan farklı olarak bu sömürü ilişkisi yanlısamlarla bezenmiştir.

Sermayenin var olma ve birikim koşulu artı değer sömürüsü ise ve sermayenin kazancı üretim için harcadıklarından daha fazlasını ona sunmadığında sermayenin üretime devam etmesinin bir anlamı yoksa yalnızca bu basit akıl yürütme bile günümüzde artı değer sömürüsünün devam ettiğini ortaya koymaktadır. Hatta günümüzde proletaryanın niceliğinin arttığı da ortadadır. Çünkü bugün işçi sınıfı yalnızca ücretli emekçilerden değil aynı zamanda emek gücünü yaşamak için satmaya mahkûm veya meyilli kişilerden ve onların ailelerinden meydana gelmektedir. Bununla birlikte sürekli olarak beyaz yakalı nitelemesiyle orta sınıfa dâhil edilen ve işçi sınıfından koparılan hizmet sektörü de proletaryaya dâhildir. Çünkü bu sektörde çalışanlar metalaştırılan hizmeti üreterek sermaye birikimine katkı sağlamaktadırlar. Yine makineleşme ile işçi sınıfının işlevinin azaldığı iddiaları yanlış olmak bir yana aslında tam tersi bir durum söz konusudur. Makineleşme hem işçi sınıfını arttırmış hem de yarattığı işsizler ordusu ile işçi sınıfının hareket kabiliyetini daraltmıştır. Nihayet her insanı tek mesleği icra edecek şekilde uzmanlaştırdıktan sonra büyük yığınların çoğunluğu proletaryaya dâhildir. Çünkü emek güçlerini satmaktan başka bir çareleri yoktur ve uzmanlaştıkları işlerde bir ömür kalmalarını sermaye onlara dayatmaktadır. Tüm bu vurgulananlara rağmen sermayenin ve onun ideologlarının proletaryanın niceliğinin görece düştüğü yanlısamasını kuvvetlendirmek için tercih ettikleri yol Marks'ın öğretilileri tarafından birbirlerinin yerine geçebilecek şekilde kullanılan kapitalist-sermaye-burjuva ve emek-proletarya-işçi kategorileri arasında (Lenin, 1996: 131) bilinçli tercihte bulunmaktadır.

Açmak gerekirse, Marksistler bunlardan kapitalist-sermaye-burjuva üçlüsünü üretim araçlarına sahip sınıfı ifade etmek için kullanırlarken; işçi-proletarya-emek üçlüsünü üretim araçlarından yoksun sınıfa gönderme yapmak için kullanmaktadırlar (Yurtsever, 2012: 86). Burjuva iktisatçıları neredeyse bütün Marksist metinlerde bu durum açıklığa kavuşturulmasına rağmen yaptıkları çalışmanın temel varsayımına göre bahse konu tasnifler arasında bilinçli bir tercihte bulunmaktadır. Örneğin işçi sınıfının, proletaryanın veya emeğin mevcut kapitalist dünyada sayısının azaldığını iddia eden bir çalışma kasıtlı olarak kapitalist-işçi tasnifini kullanarak akıllara daha çok sanayi işçisini getiren işçi sınıfı kavramı üzerinden dünya üzerinde bu sınıfın sayısal olarak azaldığını iddia etmektedir

(Mandel, 1991: 93-94). Ancak vurgulandığı üzere bu tasniflerin hepsi Marksist literatürde eşdeğerdir ve hepsi üretim araçlarının özel mülkiyeti ekseninde ortaya çıkan artı-değer sömürsünü incelemektedir.

Benzer şekilde sermaye ve onun ideologları işçi sınıfı içindeki kesimleri özerkleştirerek de yanılısama yaratabilmektedirler. Örneğin aslında orta sınıfa terfi ettiği iddia edilen yığın proletarya içindeki bir katmana karşılık gelmektedir. Çünkü en temelde bu katman üretim araçlarından yoksunluk ve sermayenin birikimine artı değer sömürsü anlamında katkısı bakımından işçi sınıfında yer almaktadır. Bununla birlikte orta sınıf olarak nitelendirilen yığının kapitalizmin işleyişi noktasında iktisadi bir konumlanmasının yanında politik bir işlevi de bulunmaktadır. Buna göre işçi sınıfı katmanlaşmasında en yüksek aşamayı temsil eden bu kesim kapitalizmin büyüme dönemlerinde küresel refahın oldukça az bir kısmına ortak edilen kesimdir. Bu kesimin çoğunlukla beyaz yakalı olarak tasnif edilen işçi yığınlarından oluşması işçi sınıfının genelindeki apolitik eğilimin sürdürülmesi için oldukça önemlidir. Çünkü Marks'ın da vurguladığı üzere sınıf bilinci için öncelikle sınıfsal farklılığın varlığının ve sınıfsal aidiyetin kabul edilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla kendisini işçi sınıfından ayrı olarak değerlendiren bu görece entelektüel emek kendi sınıfı yerine göbekten bağlı olduğu sistemin savunuculuğunu yapmaktadır. Beyaz yakalı işçilerin çoğunlukla muhafazakâr tutum sergileyerek ekonomik istikrar ve devamlılık noktasında hassas olmaları, daha alt katman işçi sınıfından gelen ücret artışı taleplerini sermaye adına bastırmaları ancak böylesi bir motivasyonla açıklanabilmektedir (Herman & Chomsky, 2006: 15-121). Tarih sınıf mücadelesi ile şekillenecekse sermayenin yaptığı ve bundan sonra yapacağı katmanlaşmış emeği parçalayarak bu mücadeleyi ve devrimsel değişimi engellemektir (Dworkin, 2012: 54-57).

Yaratılan bir diğer yanılısamaya göre günümüzde örneğin proletaryanın çalışma koşulları iyileştirilmiş, ücretler görece artmış, demokrasi ile kapitalizm at başı ilerleme kat etmiştir. Ancak belirtmek gerekir ki kapitalizmin olumlanan bu nitelikleri de egemen sınıflar tarafından pompalanan yanılısamalardır. Çünkü Marks'ın döneminde olmayan emperyalizm, milliyetçi ve dinci faşizm 20. yüzyıl kapitalizminin ürünüdür ve bu durum kapitalizmin kendiliğinden demokrasiyi geliştirdiği tezini yanlışlamaktadır. Bununla birlikte işçi sınıfı içinde görece çalışma koşulları ve ücretleri iyileşmiş bir kesim emek mücadelesiyle ortaya çıkmış olsa da Marks'ın dönemine göre çok daha yaygın olarak dünya nüfusunun işsizlik ve yoksullukla yüzleştiği göz önünde tutulmalıdır. Kapitalizme dair yanılısamının kaynağı aslında yukarıda çözümlenen orta sınıfa ait olan neoliberal ideolojidir. Bu yanılısamının aksine emeğin geçmişe nazaran daha iyi olan koşulları sermayenin bonkörlüğü ile değil emeğin yüz yıllara dayanan direnişi ile açıklanmalıdır. Çünkü burjuvazi kendi mezar kazıcısı olan proletaryaya sistemsel devamlılığı için bazı ödünlerde bulunarak mevcudiyetini sürdürme eğilimi göstermiştir (Gül, 2008: 108). Bununla birlikte kapitalizm karakteristik olarak emeğe ve emeğin metalaşmasına muhtaç bir sistemdir. Dolayısıyla emeğin kendisini yeniden üreteceği koşulların iyileştirilmesi, emek arzının devamının ve sermayenin *per se* yeniden üretiminin bir

koşuludur. Kapitalizm var oluşunu sağlayan kaynakları birden yok etmek yerine tasarruflu ve aşamalı bir sömürüyü tercih etmektedir. Yine emeğin görece iyi koşulları sistemsiz kazancın emeğe yansıtılan oranı olarak bakıldığında eskiye göre bir ilerleme yoktur. Sermaye eskiden olduğu gibi yine kazandığının oransal olarak çok azını emeğe sunmaktadır.

GÜNÜMÜZ KAPİTALİZMİNDE SERMAYENİN YARATTIĞI YANILSAMALAR ve NİTELİĞİ DEĞİŞMEYEN SERMAYENİN SÖMÜRÜ DÜZENİ

Finans Sermaye, Sermayenin Yoğunlaşım Merkezileşmesi ve Kısmi Tekellerin Oluşması

Günümüzde paranın sermaye dolaşımının, artı değer sömürüsünün ve buna bağlı olarak sermaye birikiminin sanayi metasına bağlı olmadan sürdürüldüğü yani (Para-Meta-Para') P-M-P' sürecinde meta (M) olmadan da sağlanabildiği iddiası sermayenin nitelik değiştirdiği iddiası için temel olarak kabul edilmektedir. Çoğunlukla finans kapitale ve mali sektöre gönderme yapan bu iddia geçerli olmakla birlikte zaten Marks tarafından da ortaya konmuştur (Marx, 2015: 191-445). Yani artı değer sömürüsü P-P' şeklinde de mümkündür.

Buna göre büyük sermaye hiçbir sanayi metası üretmeden yalnızca hisse senetleri satın alarak ya da şirketine ait hisse senetlerini bir miktar satarak sürece para ile dâhil olmaktadır. Büyük ölçüde manipülasyona ve spekülasyona dayalı bu işleyişte küçük sermaye sahipleri belirli hisse senetlerine yönlendirilmektedir. Alıcı sayısının artması sebebiyle ve hisse senetlerinin fiyatlarının düşmesinin sonucunda büyük sermaye aldığı senetleri hızla borsa spekülâtorleri ve uzmanları marifetiyle daha bu düşme süreci yaşanmadan elden çıkarmaktadır. Zaten büyük sermaye bu aşamaya kadar hisse senetlerinin değerlendirilmesinden elde edeceği kârı edinmiştir. Fakat görece küçük olan sermaye hem bu bilgiden yoksundur hem de hisse senetlerinin fiyatları düşmeye başladığı andan itibaren onları elden çıkarmak yerine beklemeye meyletmektedir. Nihayet sürecin sonuna doğru küçük sermaye çok daha fazla kayıp vermemek adına oldukça düşük bir değerden hisse senetlerini elden çıkarmaktadır (Özalp, 2012: 90-92). Finans kapitali betimleyen bu süreç aynı zamanda devrevidir. Yani hisse senetleri küçük sermaye tarafından düşük fiyattan satın alınca büyük sermaye bunları satın alarak işleyişi tekrar başa sardırılmaktadır.

Bahse konu süreçte yedek fonlar, türevler, teminat borçları, geçim endeksi, ödenmemiş borçlar, takası yapılandırılmamış yatırımlar, ikinci derecede ipotekler gibi birçok parasal kimlik ve tanım yaratılmaktadır. Fakat bunlardan hiçbiri ihtiyaçları karşılamaya yönelik olmadığı gibi gerçek de değildir. Büyük sermaye ticari evrak oluşturup bu kâğıt parçalarını halka ya da küçük sermaye sahiplerine satarak aynı zamanda söz konusu kâğıtları gizli bir şekilde risk dilimlerine ayırmaktadır. Alımların çoğu büyük sermayenin kendi parasıyla değil borç alınan paralarla gerçekleştiği için ortada gerçek bir ürün de yoktur. Bununla birlikte alıcı

ve satıcı karşı karşıya gelmedikleri için alıcılardan biri satın aldığı malı görmek isterse alışveriş bozulacaktır. Fiyatların artacağına beklendiği durumlarda uzun vadeli, fiyatların düşeceğine beklendiği durumlarda ise kısa vadeli satışlar yapılmaktadır. Devlet denetiminin gevşek olduğu bu piyasada bahse konu sürecin her aşamasında özellikle büyük oyuncuların kendilerini güvence altına almalarını sağlayan sigorta poliçeleri bulunmaktadır. Kitleleri belirli şirketlerin hisselerine yönlendiren, fakat kendisi de bu sürecin parçası olan bazı değerlendirme kuruluşları da bu işleyişi kolaylaştırmaktadır. Nihayetinde eğer halktan birisi bu kumarda parasını kaybederse vergi indirimi almamaktadır. Buna karşılık büyük sermaye kaybederse kayıpları vergi mükellefleri tarafından karşılanmaktadır (Blum, 2013: 288-294).

Finans kapitalin büyümesi büyük sermaye bakımından kâr oranının düşmeye meylettiği dönemlerde daha belirgin hale gelmektedir (Dowd, 2013: 239). Bu bağlamda devlet de bankalar, finans kuruluşları, menkul kıymetler borsaları gibi araçlar vasıtasıyla hayali sermaye üretimine katkıda bulunmaktadır. Devlet tarafından bir takım kâğıt parçalarından ve elektronik kayıtlardan oluşan devlet borçlanma senetleri satışa çıkarılırken devlet de bunun karşılığında aldığı parayı harcamaktadır. Böylece devlete verilen paraya eşit değerde hayali bir sermaye oluşmaktadır. Borçlanma senetlerinin vadesi dolduğunda devletin ödeme yapması gerekse de bunu sağlayamayan devlet daha fazla borçlanma senedi çıkararak daha fazla borçlanma yoluna gitmektedir. Bu haliyle devlet borçlanması sermaye birikiminin en önemli aracı haline gelmektedir. Zaten kâr oranlarının düştüğü dönemlerde kapitalist devletler yüksek faizlerle borçlanarak sermaye sahiplerine kârlı yatırım alanları sunarlar onlardan aldıkları vergileri de azaltmaktadırlar. Nihayetinde alınan borçlar yine yüksek faizli borçlarla kapatıldıkça devletin borcu da artmakta ve devlet iflasın eşiğine gelmektedir. Bu noktada kapitalist devletin seçtiği yol sosyal harcamaları kısip vergileri arttırarak halk yığınlarına yüklenmektir (Özalp, 2012: 89). Dolayısıyla finans kapitalin büyümeye başladığı dönem aynı zamanda yaklaşmakta olan bir krizin de habercisidir.

Bahse konu sürecin istatistiksel karşılığına değinmek gerekirse, 1970-1980 aralığından bu yana gelişmiş kapitalist ülkelerdeki şirketlerin piyasa değerlerinin defter değerlerine oranları yükselmiştir. Başlangıçta bir şirketin örneğin üretime sürdüğü sermaye kadar defter değeri ve piyasa değeri varken zamanla şirketin defter değeri aynı kalmış, fakat spekülasyonlar ve borsa oyunları sayesinde piyasa değeri yükselmiştir (Piketty, 2015: 202). Bu durum şirket değerinin reel üretim ve varlıktan çok gerçek olmayan bir değere yani yığınlar ve diğer sermayedarlar nezdinde artan spekülatif değere bağlı olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte 1970'li yıllardan itibaren ABD ve İngiltere'de gelişen finans sektörü özellikle 2000'li yıllardan itibaren diğer tüm iktisadi faaliyetlerin önüne geçmiştir. Hatta 2006 yılında dünyada emekli fonlarının, yatırım fonlarının ve sigorta şirketlerinin yönettiği kaynaklar 62 trilyon dolara ulaşarak dünya reel üretiminin (GSYH) bir buçuk katına denk hale gelmiştir. Yine finansal işlemlerde dünya reel üretimine oranla büyük bir artış gerçekleşmiş ve 2002-2007 yılları arasında finansal işlemler bir trilyon dolar

değerine ulaşmıştır. Bu ise aynı yıl dünya reel üretimi 32.3 trilyon dolardan 54.3 trilyon dolara yükselirken; borsa işlemlerinin 39.3 trilyon dolardan 77.9 trilyon dolara, kambiyo işlemlerinin 408.2 trilyon dolardan 1058 trilyon dolara ve türev ürünlerin de 603.1 trilyon dolardan 2288 trilyon dolara yükselmesi anlamına gelmektedir. Nihayet hisse senetlerine bakıldığında Dow Jones endeksi 1964-1982 aralığında 1000 civarında seyrederken 1993'te 4000'e, 1997'de 12000'e ve 2007'de 14000'e yükselmiştir (Beaud, 2015: 424-426).

Sermayenin merkezileşmesi ve kısmi tekellerin oluşması açısından bakıldığında da ne kapitalizmin ne de sermayenin niteliksel bir değişime uğramadığı ortadadır. Buna göre sermaye sürekli olarak kendisinden küçük sermayeyi yiyerek büyüme eğilimindedir. Böylesi bir gerçeği günümüzde gizli hale getiren olgu, belirli alanlarda kısmi tekel oluşturan sermayenin paravan veya taşeron şirketler kullanması veya bizzat kendisinin farklı ekonomik alanlara girmesidir. Sermayenin bu alansal genişlemesi her bir analizde farklı sermaye odakları ortaya konulduğu için, fakat aslında bu sermaye odakları aynı merkeze bağlı oldukları için bir yanılısama oluşmaktadır. Bununla birlikte anonim şirketlerin ve şirket evliliklerinin günümüzde artan hali de sermayenin merkezileşme ve kısmi tekelleşme eğilimini ortaya koymaktadır (Yurtsever, 2012: 240-241). Sermayenin diğerini yiyerek büyümesini ve merkezileşmesini rakamlarla örneklemek gerekirse 1987-2013 yılları arasında dünya servetinin en üst dilimleri %6-7 oranında büyümüştür. Buna karşılık aynı dönemde dünya ortalama serveti %2,1 ve ortalama geliri ise %1,4 oranında büyümüştür (Piketty, 2015: 468). Bununla birlikte aynı dönemde bu kesimin dünya servetinden aldığı pay %0,3'den %0,9 seviyesine yükselmiştir (Piketty, 2015: 469). Yine en tepedeki 1000 şirket dünya sanayi çıktısının yüzde 80'ini üretmektedir (Yurtsever, 2012: 237).

Sermayenin İleri Teknoloji ve Bilgi Üretimi

Günümüzde kapitalizmin ve sermayenin niteliksel değişim geçirdiği iddialarına dayanak olarak gösterilen bir diğer gelişme de artık küresel düzlemde birbirinin yerine kullanılan merkez-çevre-yarı çevre, sanayi toplumu-ilkel toplum-tarım toplumu, gelişmiş-az gelişmiş-gelişmekte olan ülke tasniflerinin ortadan kalktığıyla ilgilidir. Öyle ki sıralanan bu tasniflerden merkez kendi bünyesinden bir merkez daha çıkarmış yani merkezin merkezi olarak nitelendirilebilecek devlet tipi türemiştir. Yine yarı çevre devletler kısmen sermaye malları üretimine başlayarak merkez devlet konumuna yükselmiştir. Hatta genelde merkez devlete atfedilen sanayi toplumu olma özelliği artık yarı çevre konumundaki devletlerin çoğunluğunun kazandığı bir niteliktir. Yine merkez olarak nitelendirilen devletlerden bazıları ileri teknoloji ve bilgi üretimine ağırlık vermeye başlamış ve böylece ortaya çıkan "bilgi toplumu" bahse konu tasnifin zamanın gerisinde kaldığı yorumlarını beraberinde getirmiştir (El-Ojeili, 2014: 1-22).

İleri teknoloji ve sanayi sektöründeki küresel trende göz atıldığında bahse konu iddia geçerlilik kazanmaktadır. Buna göre örneğin bilgi teknolojisi pazarının %20'sini oluşturan yazılım sektörü 2010 ile 2011 yıllarında güçlü ve istikrarlı bir

büyüme yaşayarak 2016 yılı sonunda 3.4 trilyon dolara ulaşmıştır. 2009 yılının verilerine göre ise bu pazarda ABD yaklaşık bir trilyon dolar ile başı çekerken onu 831 milyar dolar ile Batı Avrupa ülkeleri, 509 milyar dolar ile Asya Pasifik ülkeleri, 294 milyar dolar ile Japonya, 232 milyar dolar ile Latin Amerika ülkeleri, 213 milyar dolar ile Ortadoğu ve Afrika ülkeleri ve 73 milyar dolar ile Kanada takip etmiştir. Buna karşılık sanayi sektöründe az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin hem sektörel payları hem de istihdam düzeyleri artmıştır. Rakamlara bakıldığında gelişmiş kapitalist ülkelerin aşamalı olarak artan bir şekilde ileri teknoloji alanlarına sermayelerini kaydardıkları, buna karşın çevre ve yarı çevre ülkelerdeki sanayi sektörünün büyüdüğü görülmektedir (Aktan & Vural, 2016).

Ancak Marks'ın da vurguladığı üzere sermayenin kapitalist üretim tarzının yenilikçi gücü olduğu, nispi artı değer sömürsünü arttırmak için ve emek direnişinin zorlayıcılığı karşısında sürekli olarak teknolojik gelişmelere öncülük ettiği iddiası sermayenin niteliksel değişim geçirmediğini aksine halen daha Marks'ın tasvir ettiği halde olduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü ilk olarak sermaye kârlılığı fazla olan fakat diğer sermayelerin katılmasıyla kâr oranı nispeten azalan alanları terk ederek yeni bir teknolojik atılımla kendisini başka bir alana kaydırmaktadır (Marx, 2015: 215-271). Özellikle yarı çevre ülkelerin sanayi toplumu olmaya başlamalarının bir sebebi budur.² Öyle ki merkezdeki sermaye görece kârlılığı azalan meta üretim alanlarını yarı çevre sermayesine kaydırarak kendisi yeni bir alanda yüksek kâr peşinde koşmaktadır. Böylesi bir tespit, iddia edilen merkezin merkezi bilgi toplumunun ilerleyen süreçte şu an yarı çevre olan, ancak ileride merkeze konumlanacak olan toplumların özelliği olacağı iddiasını da beraberinde getirmektedir.

Bu noktada sermaye açısından temel sorun, böylesi bir devir teslim sürecinin sürdürülebilirliği yani kapitalizmin devamlılığı meselesidir. Açmak gerekirse, sermaye bu süreci devam ettirmek için sürekli olarak yeni teknolojileri ve yeni alanları keşfetmek mecburiyetindedir. Ancak sermayenin mevcut dünyada yoğunlaştığı ileri teknoloji ve bilgi üretimi alanı aynı zamanda sermayenin yumuşak karnını oluşturarak onun bu alanda tekel oluşturmasını ve yarı çevre ülkelerin bu alana katılmamasını imkânsız hale getirmektedir. Öyle ki herhangi bir yarı çevre ülkenin kendisine ve sermayesine verilen bu işlevi kabul etmeyerek oldukça

² Bir diğer önemli sebep ise Marksizm'in 20. yüzyıldaki en önemli uğrağı olan emperyalizm tezlerine ilişkin olarak ortaya konulabilir. Çünkü bazı sektörlerin merkezden çevreye kayışı düşen kar oranlarının değil o sektörlerde kaynak ve emek maliyetini düşürme politikasının sonucudur. Üstelik bu sektörler geleneksel sanayi dışında yüksek teknoloji kullanan sektörler de olabilmektedir. Sermaye tekelleri ne kadar finansa ve yüksek teknoloji ürünlerde uzmanlaşmaya eğilseler de sanayiye dayalı karlılıktan vazgeçemezler. Dolayısıyla çevre ülkelerin sanayileşmesi onları mevcut merkezlerle aynı konuma taşımamakta emperyalist hiyerarşi içinde yukarı doğru bir mobilizasyon söz konusu olmamaktadır. Hiyerarşiyi belirleyen uluslararası sermaye sınıfı içindeki siyasal güç merkezleridir, dolayısıyla merkezlerin çoğalması veya değişmesi de yalnızca iktisadi gelişmelere bağlı olarak açıklanamaz.

erişilebilir olan bu alana katılması merkez sermaye için bir kriz doğuracaktır. Çünkü yarı çevre devletlerin sistemde iktisadi olmaktan öte politik bir işlevi bulunmaktadır ve bunlar merkez ile çevre arasındaki kutuplaşmayı yani sistemsiz gerilimi soğurmaktadırlar (Wallerstein, 1974b: 387-388). Sistemin devamlılığı bağlamında hayati tampon görevi gören yarı çevrenin sisteme karşı giriştiği başkaldırıcı bir hareket merkez sermayesini zora sokacağı için bu durum onun daha saldırgan bir tutum izlemesini de beraberinde getirecektir. Özetle sanayi metası üzerinde bir tekel tesis ederek belirli bir süre için kârını en yüksek düzeyde tutmak sermaye açısından mümkün iken, ileri teknoloji ve bilgi üretimi alanlarında böylesi bir konumda kalmak mutlak değildir.

Bununla birlikte bilgi toplumlarında sermayenin bilgi üzerinde tekel kurması bir yana, sistemin muhaliflerinin en etkili saldırıları bu alanda yaşanmaktadır (Ollman, 2011: 245). Öyle ki Wikileaks, Occupy Wall Street, Gezi Parkı ve Snowden olaylarının gösterdiği gibi temelinde sistem karşıtlığını barındıran bu eylemler özellikle sosyal medya, internet gibi araçların muhalefeti şiddetlendirmek ve yoğunlaştırmak adına kullanılmalarının en açık örnekleridir. Bunlardan Wikileaks ve Snowden olayları bilgi üzerinde tam koruma sağlamanın mümkün olmadığını ortaya koymuştur. Yine Occupy Wall Street ve Gezi Parkı eylemleri sosyal medyanın yardımıyla muhalefeti hem geniş kitlelere yaymış hem de yoğunlaştırmıştır. Benzer şekilde Avrupa'da ortaya çıkan Korsan Partiler, Anonymous gibi korsan internet saldırıları yapan gruplar büyük sermaye ve kapitalist devletler için gizli kalması gereken verilerin ifşa edilmesinin mümkün olduğunu yani sermayenin bu alanda bırakınız tekeli tam korumayı bile sağlayamadığını göstermektedir (Bayhan, 2014). Dolayısıyla geçmişte olduğu gibi bugün de sermaye kendi muhaliflerini kendisini derinden sarsacak silahlarla donatmış durumdadır.

Sermayenin kârlılığını arttırmak adına devir teslimde bulunmasının ikinci sebebi, merkezdeki emeğin ve emek haklarının yarı-çevre ve çevre ülkelere kıyasla daha iyi olması, buna bağlı olarak merkezdeki meta üretiminin daha maliyetli hale gelmesidir. Öyle ki Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 2014/15 Küresel Ücret Raporu'na göre gelişmiş kapitalist ülkelerde ücretler durgunluk seviyesindeyken, çevre ve yarı çevre ülkelerde ücretler yaşam standartları göz önüne alındığında oldukça düşük seviyededir. Bu çerçevede sermaye özellikle patent, marka değeri ve fikri mülkiyet gibi araçları kullanarak meta üretimini mutlak ve nispi artı değer sömürsününün daha kolay olduğu, emeğin sömürsününün kanunlarla sınırlanmadığı ülkelere kaydırmaktadır. Ancak bu noktada incelenmesi gereken birkaç nokta bulunmaktadır. İlk olarak küresel düzlemde bakıldığında ileri teknoloji üretiminin ve metasız artı değer sömürsününün birbirlerini dengeledikleri ve bahsedildiği gibi sermayede ve kapitalizmde niteliksel değişimin yaşanmadığı görülmektedir. Çünkü merkez ülkelerdeki sermaye malları üretimi azalırken, merkez sermayesinin yaptığı bu devir teslimle yarı çevre ve çevredeki meta üretimi artmaktadır (Özalp, 2012).

İkinci olarak sermayenin bahse konu meta üretim işlevini kaydırması durumunun sürdürülebilirliği merkez, yarı çevre ve çevre arasındaki emek koşullarının farklı olmasının bir sonucudur. Çünkü sermaye emek koşullarının görece olumsuz olduğu yerlerde meta üretimini yoğunlaştırarak artı değer sömürsünü arttırmaktadır. Ancak çevre ve yarı çevredeki emek koşullarının merkezdeki emek koşullarına yaklaşması ve bunun sınıf mücadelesini harekete geçirmesi durumu sermayenin bu eylemini sekteye uğratacaktır. Böylesi bir durumda sermaye için küresel anlamda bir metanın üretim maliyeti her yerde aynı ve görece daha yüksek olacaktır. Bu noktada sermaye ya bu kategorizasyonu sürdürmek ya da bunu başaramazsa emek koşullarının iyi olduğu toplumlarda artı değer sömürsünü arttırmak adına eski çatışmacı tutumuna geri dönmek durumunda kalacaktır. Böylesi bir çatışmacı tutumun ise emeğin sınıf bilincini ve mücadelesini arttırıcı bir etki yapacağı sanayi devriminden bu yana kanıtlanmış tarihsel bir fenomendir. Nihayet sermayenin merkez, çevre ve yarı çevredeki emek eksenli yarattığı bu farklılık sürdürülebilir olmaktan ziyade belli bir sınıra dayanmaktadır. Sermayeyi sermaye yapan artı değer sömürsüyse sermaye merkezde bile emeği ihya ederken vereceği en son şey emekten edindiği artı değerdir. Buna karşın merkezdeki emek ise koşulları sınıf mücadelesi ile iyileştikçe daha da iyi koşulları talep edecek, bu durum merkezdeki sermaye ve emeği çatışmacı bir şekilde karşı karşıya getirecektir.

Nihayet Marks'ın değişmeyen sermayenin değişen sermayeye oranının artmasıyla oluşacağını öngördüğü kâr oranlarının azalması eğilimi de sermayeyi bu noktada zora sokmaktadır. Daha önce de vurgulandığı üzere yeni bir teknolojinin benimsenmesi başlangıçta yüksek kâr getirdiği için diğer sermayeleri de bu alana çekmektedir. Böylesi bir durum o alandaki kârın giderek düşmesiyle sonuçlanmaktadır. Tüm bu süreç kârın düşmesiyle sonuçlandığı halde sermayenin teknolojik yeniliğe öncülük etmesinin temel sebebi sermayeler arası rekabette saklıdır. Çünkü gelişmiş teknoloji kullanan şirket mevcut fiyat sayesinde kendi ürettiği metaları bu metaların değişim değerlerinden daha yüksek bir fiyatla satarak görece geri teknoloji kullanan şirkete göre çok daha yüksek kâr oranlarına ulaşabilmektedir. Son tahlilde sermayenin kârın azalma eğilimini durdurma imkânı bulunmamaktadır (Marx, 2015: 215-271).

Çarpık Küreselleşme Döneminde Sermaye-Devlet Birlikteliği ve Batı Dışı Toplumlar da Kapitalizm

Sermayenin niteliksel değişim yaşadığı iddiasına dayanak olarak gösterilen bir diğer durum da küreselleşme olarak adlandırılan sürecin sömürü ilişkisini görünmez hale getirmesinden kaynaklanmaktadır. İlk olarak belirtmek gerekir ki her türlü yanılısamaya rağmen küreselleşme olarak adlandırılan süreç sermayenin mevcut gerekliliklerine uygun bir seyir izlemektedir. Öyle ki sermaye sürekli olarak birikmek, yeni pazarlar bulmak ve kendi suretini yer kürenin her yanına aşılacak zorundadır. Zaten küreselleşme sürecinde sermaye hareketliliği alabildiğine serbest iken, (Fülberth, 2014: 265-275) emek hareketliliği katı bir şekilde ulusal sınırlara

hapsedilmiştir (Nally, 2013: 88). Hatta emeğin hareketliliği dünyanın gelişmiş kapitalist devletlerinde bile yabancı düşmanlığının temelini oluşturmaktadır. Dolayısıyla emeğin ulusal sınırlarda hapsolması devletin sermaye lehine geri çekilişinin emeği de kötü etkilemesine sebep olmaktadır (Hobsbawn, 2014: 455-456).³ Yine küreselleşme ile birlikte yaşanan teknolojik atılımın meyveleri toplumsal yarar için değil, daha çok mevcut üretim tarzının daha fazla kâr getiren bir şekilde dizayn edilmesi maksadıyla kullanılmaktadır. Örneğin bir bilim insanının kansere bulacağı tedavi ilaç şirketleri tarafından patenti alınarak metalaştırılmakta ve mevcut teknolojik gelişme toplumsal yarardan ziyade sermayenin kârlılığı adına kullanılmaktadır.

Yine küreselleşme olarak adlandırılan süreçte devletin yalnızca kârı az alanlarda etkin olması, buna karşılık kârı yüksek alanları sermayeye terk etmesi küreselleşme sürecinin sermaye için yararlı olduğu iddiasını kuvvetlendirmektedir. Benzer biçimde sürekli olarak ekonomik alanda küçülmesi gerektiği söylenen devletin kapitalist kriz durumlarında “laissez faire, laissez passer” mottosuyla betimlenen serbest piyasaya bankaları kurtarma paketleriyle müdahale etmesi sermayeye yararına olan küreselleşmenin bir diğer çarpık yüzüdür (Eroğul, 2014a: 80). Çünkü devlet sıralanan bu son işlevini toplumsal kazancı bu alana kanalize ederek gerçekleştirmektedir (Demir, 2011: 9). Aynı devlet sonraki süreçte daha önce harcadığı kurtarma paketini yeniden elde etmek için örneğin vergileri arttırmakta, maaşları sabitlemekte ve kamu personeli alım süreçlerini durdurmaktadır. Başka bir anlatımla devlet sistemsel kârı sermayedar lehine bireyselleştirirken, sistemsel zararı toplumsallaştırmaktadır. Kârın yalnızca sermayeye, zararın ise bütün topluma mal edilmesi esasında sermaye birikim sürecinin vazgeçilmez araçlarından biridir. Bu durum, piyasaya müdahil olmaması gerekliliği ileri sürülen devletin küreselleşmenin neoliberal ideolojisiyle birleşerek gizli bir şekilde sermaye adına hareket ettiğinin yani hem küreselleşmenin hem de devletin bu işlevinin sermayenin yararına olduğunun bir göstergesidir.

Nihayet devletin sermaye ile olan ve açığa çıkmış işbirliği sermaye adına değişen bir şey olmadığı yani halen devletin egemen sınıfların tahakkümlerini sürdürme aracı olduğunun en açık göstergesidir. Bu çerçevede devlet emeği ve yedek sanayi ordusunu sermayenin ihtiyaçları doğrultusunda bir iktisadi alana kanalize edebilecek yegâne siyasi güçtür. Yine sermayenin yarı çevre ve çevre ülkelerde emeği kurnalsızca sömürmesi ve artı değer sömürsünü hat safhaya çıkarması

³ Bu noktada emeğin ulusal sınırlara hapsedilmesi ile kast edilen sermayenin ulus aşırı hareketliliği ile kıyaslandığında emeğin daha kontrollü bir hareket kabiliyetine sahip olmasıdır. Yoksa hâlihazırda sermaye illegal emek hareketliliğini destekleyerek bundan faydalanmaktadır. Dolayısıyla emeğin ulusal sınırlara hapsedilmesi emeğin yalnızca bir ülkenin sınırları dâhilinde olması değildir. Zaten göçün illegal biçimlerine göz yumulması güvencesiz çalıştırmayı, yabancı düşmanlığı ise göçmenlerin ucuz emeğini zapturapt altında tutmayı kolaylaştırmaktadır. Özetle, özünde emek hareketliliği kapitalist dünyada emek lehine değil ucuz emek sağlamanın bir yolu olarak sermaye lehine bir gündemdir.

devletin emek haklarını boşlayan tavrı ile mümkün olmaktadır. Bununla birlikte devlet kapitalist kriz durumlarında devasa savaş çarkını işleterek sermayeyi krizden kurtarmaktadır. Özetle sermaye birikimi artı değer sömürsüne dayanıyorsa ve bu süreç kendiliğinden yani gönüllülük esasına göre icra edilemeyecekse, kesintisiz sermaye kesintisiz siyasi güce her zaman muhtaç olmak durumundadır. Hâlihazırda sermayenin eğilimindeki bir değişim devletin yapısında kırılmalara yol açmaktadır. Bugün var olan devlet biçimi sermayenin küresel ihtiyaçları doğrultusunda biçimlendirilmektedir. Öyle ki özellikle yarı çevre ve çevre ülkelerde, merkez ülke sermayelerinin rekabet gücünü arttıran, birikimlerini hızlandıran ve artı değer sömürülerini baskıcı bir şekilde arttırmalarını sağlayan emek koşulları bu ülkelerde bizzat devlet tarafından sağlanmaktadır. Sermayenin kârlı dönemlerinde zenginlik kısmen de olsa egemen sınıfın yararına varlık sürdüren sınıflara dağıtılırken, kriz dönemlerinde saldırganlığı artan sermaye devlet vasıtasıyla refah devletini ortadan kaldırarak neoliberal devlet modelini dayatmaktadır (Özalp, 2012: 31-32).

Aslında sermayenin kapitalist büyüme dönemlerinde zenginliği toplumsal refah için dağıttığı iddiası olgusal açıdan tartışmalı olduğu gibi aslında bir yanılsamadan ibarettir. Çünkü bu iddia temelinde sermayenin yüksek kâr doğrudan vasıflı emeğe dağıttığı varsayılmaktadır. Oysaki Marksizm vasıflı emek dâhil emeğin bütününde kâr oranlarındaki dalgalanmadan bağımsız olarak proleterleşme öngörmektedir. Ayrıca günümüzde yüksek teknoloji üreten sektörler de dâhil olmak üzere kâr oranlarının çok düşük bir oranı ücretlere yansıtılmaktadır. Bu düşük oran ise bir yeniden dağıtımına konu olmamakla birlikte refah etkisi yaratmaktan da uzaktır. Oysa sömürülen sınıfların bir bölümünün ihya edilmesi, kârlılığın yeniden dağıtımı ve refah devleti gibi olgular, 20. yüzyıl sınıf mücadelesinde işçi sınıfının siyasi kazanımlarına bağlı olarak gelişmiş, bu kazanımların kaybedilmesine bağlı olarak ortadan kalkmıştır. Yani emek koşullarındaki değişimin belirleyici unsuru kapitalist ekonominin devresel büyüme ve kriz evreleri değil sınıf mücadelesine bağlı siyasi güç dengesindeki değişimlerdir.

Sermayeye ilişkin başka bir yanılsama, onun ekseriyetle batılı karakterde olduğu ve batı-dışı toplumlarda yıkıcı ve sömürücü niteliğini kullan(a)madığı iddiasıyla ilgilidir. Kapitalizmin başlangıçta Batı Avrupa'da ortaya çıktığı doğrudur. Ancak bu iddia ne kadar doğruysa onun aşamalı biçimde yayılarak yerkürenin her yanına tesir ettiği de su götürmez bir gerçektir. Kapitalizmi yalnızca batıya özgü bir siyasi toplumsal organizasyon olarak kurgulamak batı dışı dünyada batı tarzı bir sınıfsal ayrımın ve kapitalizmin yaşanmadığı şeklinde algılanmaktadır. Oysa bu hem bir yanılsamadır hem de küresel düzlemde batı-dışı mekânlarda bulunan sermaye-emek çelişkinin göz ardı edilmesine ve kapitalizmin buralarda gizli bir şekilde yaşamasına sebebiyet vermektedir (Kıvılcımlı, 2007: 9-10). Hâlbuki batı-dışı toplumlarda gerek sermayeye kolaylık sağlayan otoriter yönetici grupların emeğin sömürüsü noktasında işlevselleştirilmeleri gerekse de batı dışı ülkelerdeki ulusal burjuvazilerin küresel burjuvaziyle işbirliği yaparak artı değer sömürüsünü şiddetlendirmeleri bahse konu bu ülkelerde kapitalizmin her haliyle var olduğunu göstermektedir.

Batı dışı toplumlarda kapitalizmin ve sermayenin temel dayanaklarından biri de neoliberalizm olarak vücut bulan politikaların kitleler için muhafazakâr dinsel söylem vasıtasıyla meşrulaştırılmasıdır (Mayo, 2013: 347). Bu ise yoğun dinsel söylem ardına saklanan sermayenin artı değer sömürsünü gizli hale getirmektedir. Öyle ki sermaye başlangıçta kapitalizmin tesisi için her türlü feodal, aristokratik ve teokratik kalıntıyla mücadeleye girişmişken sistemin işleyişi açısından kendisi için gerekli olanları muhafaza etmiş ve toplumların yönetimi noktasında araçsallaştırmıştır. Bu çerçevede ve dini fundamentalizmin yaygın olduğu ülkelerde işçi ölümleri dinsel kader anlayışıyla doğallaştırılmış, demokrasi istikrar uğruna feda edilmiş ve dinsel söylem takınılarak emeğin sömürü koşulları sermaye için kolaylaştırılmıştır. Öyle ki günümüzde sermayenin meta üretim alanlarını Batı dışı coğrafyalara kaydırması bu sebeptir. Çünkü daha önce de vurgulandığı üzere kesintisiz sermaye birikimini kesintisiz siyasi güç olmadan sağlamak mümkün değildir. Batı dışı toplumlarda ise siyasi güç bu işlevini büyük ölçüde muhafazakâr dinsel söylem vasıtasıyla gerçekleştirmektedir (Avcı, 2017: 24-27).

Sermayenin Aşırı Üretim Hastalığı

Kapitalist üretim tarzında sermayenin aşırı üretimi değişim değeri için yapıyor olması durumu da devam etmektedir. Bu doğrultuda kapitalist üretimin amacı insan ihtiyaçlarını tatmin etmek değil üretileni pazarda satmak ve ondan kâr elde etmektir. Aslında bu eksik bir tespittir çünkü yalnızca kâr elde etmek sermayenin üretim amacı değildir. Öyle ki elde edilen kârın sermayeye dönüşmesi için yeniden üretim sürecine koşulması gerekmektedir. Yani kapitalist üretimin amacı sermaye üretmek ve yeniden üretmektir. Bu noktada amacın araca, aracın ise amaca dönüşmesi kapitalizmin doğasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca belirtmek gerekir ki kapitalizm kontrolsüzce üretip tüketici bulma arayışına girismekten ziyade sermayenin yeniden üretilebileceği piyasalar yaratarak kâr oranlarının düşme eğilimine karşı aşırı üretimi pompalamaktadır. İşte bu durum kapitalizmin her şeyi metalaştırmasını açıklamaktadır. Artık insanlar arası sosyal ilişkiler, su ve hava bile metaya dönüştürülerek kapitalist pazardaki yerini almıştır (Karahanoğulları, 2008: 224).

Dolayısıyla aşırı üretim meselesi açısından bakıldığında da sermayenin hala aynı niteliklere sahip olduğu iddiası açıklığa kavuşmaktadır. Sermayenin bugün geleneksel ve yeni medya gibi unsurlarla birlikte reklam şirketlerini aktif şekilde kullanması bu sebeptir (Hızal, 2005: 105-131). Bu noktada temel amaç kitleler nezdinde yanılmalı ihtiyaçlar yaratmak, onları tüketime sevk ederek aşırı üretim sorununu aşacak toplam talebi sağlamaya çalışmaktır (Dowd, 2013: 246-252). Günümüz toplumunun tüketim toplumu olarak nitelendirilmesi, normalde insanı insan kılan toplumsal yaşamı olduğu halde (Eroğul, 2014b: 6) bireylerin ürettikleri toplumsal değer anlamında değil tükettikleri çerçevesinde itibar görmeleri, her sınıfa, her mesleğe, her dine, her sosyal gruba her ulusa yönelik belirli tüketim sepetleri oluşturulmaya çalışılması bu temelde anlaşılır hale gelmektedir. Bu

çerçevede sermaye en temel doğal kaynakları bile metalaştırarak üretim ve yanılısamalı tüketim çılgınlığını sürdürmektedir (Ollman, 2012: 213-363).

Ancak belirtmek gerekir ki sermayenin aşırı üretimi karşılayacak aşırı tüketimi yanılısamalı şekilde yaratması aslında onun için riskli bir durumu da beraberinde getirmektedir. Emeğin fiyatı örneğin onun yeniden üretimi için gerekli tüketim mallarının fiyatı olarak değerlendirilecek olursa, medya ve reklam şirketleriyle yürütülen bu tüketim çılgınlığından emeğin de nasibini alması ve kitleler nezdinde onun yeniden üretimi için gerekli olan tüketim mallarının miktarının ve dolayısıyla emeğin fiyatının artması kaçınılmaz bir durumdur. Bu durumda sermaye ya tüketim çılgınlığı ve yanılısamalı ihtiyaç arttığı halde emeğin ücretini asgari düzeyde tutarak sınıf çatışmasını körükleyecek ya da emeğin görece ücretlerini arttıracaktır. Ancak sermayenin emeğe en üst ödünde bulunma sınırının artı değer, emeğin isteme sınırının ise sermayenin mevcut kazanımları olduğu göz önüne alındığında ikinci seçenek sermaye için kullanışlı değildir. Sermayenin asıl seçtiği yol ise ilkidir. Bu ise sınıflar arası gerilimi arttırmakta ve sermayeye karşı muhalefeti şiddetlendirmektedir.

Öte yandan sermayenin aşırı üretim sıkıntısını aşmak için başvurduğu bir diğer yol yeni pazarlara ulaşmaktır (Mandel, 2008: 407-409). Yeni emperyalizm kavramından bahsedildiği günümüzde (Harvey, 2008) bu süreç ya siyasi emeller ardına gizlenmiş amaçlarla çıkarılan savaşlarla ya da Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi kurumlar vasıtasıyla devletlerin korumasız bir şekilde küresel piyasaya açılmaya zorlanmaları ile sağlanmaktadır (Saad-Filho, 2006: 159). Bu açıdan bakıldığında ilk yolun sistemsiz yıkıma sebebiyet verecek durumları ortaya çıkarabileceği açıktır. Çünkü girişilecek emperyalist bir savaş yalnızca uluslararası kamuoyu nezdinde değil aynı zamanda böylesi bir savaşa girişen devletin kendi muhalif güçleri açısından da sert bir şekilde eleştirilmesini beraberinde getirecektir. Bu çerçevede sermayenin izlediği ikinci yol daha uygulanabilir. Bahse konu bu ikinci yolla hem neoliberal politikaların küresel bir ideoloji olarak sunulması hem de devletin piyasaya müdahalesinin arkaik bir eylemiş gibi kitlelere aktarılması sağlanarak; IMF gibi kurumların yapısal uyum politikaları adı altında sermaye için özelleştirecek alan yaratılması, sosyal refah devletini bitirici uygulamaları dayatılması ve emek ücretlerini en alt seviyede tutulması mümkün hale gelmektedir. Bu kurumlarda en çok söz hakkı olan devletlerin bu örgütlere en fazla fon yatıran gelişmiş kapitalist ülkeler olduğu hatırlanırsa sermayenin devlet üstü yapılanmalar vasıtasıyla da mevcudiyetini koruyabildiği görülmektedir (Bird ve Rowlands, 2006: 231-263).

SONUÇ YERİNE: SERMAYENİN YARATTIĞI YANILSAMALARDA NORM KOYUCU İŞLEV GÖREN NEOLİBERAL İDEOLOJİ

İnsanoğlunun en kadim özelliklerinden bir tanesi içinde yaşadığı dönemin ve şartların sonsuza kadar süreceğine inanması ise de ilk çağlardan bu yana aşkınlştırılan ve fakat yerle bir olan her düzen bunun aksini ispatlamıştır. Ancak

tarihin hiçbir döneminde egemen sınıflar sömürülen yığınlardan nicelik olarak daha fazla olmadığından mevcut düzenden yarar sağlayan sınıflar bu düzenin sonsuza kadar süreceği düşüncesini kitleler nezdinde güçlendirmek için çeşitli araçlara başvururlar. Çünkü yığınlar egemen sınıflardan daha kalabalık ise hiçbir tahakküm ve yığınların aleyhine olan hiçbir düzen sadece zora dayalı olarak sürdürülemez. Bu tespit kapitalizm için de doğrudur ve onun ebed-müddet olduğu algısını kuvvetlendirmek için kullandığı en temel araç neoliberalizmdir.

Politik düzlemde devletin ekonomi üzerindeki olası tüm kontrol ve kısıtlamalarına karşı çıkmayı, ekonomik olarak da laissez faire laissez passaire mottosunu önceleyen neoliberalizm yalnızca bu alanlarda etkili olmakla kalmayıp baştan sonra neoliberal bir toplumsal organizasyon inşa etmek amacına yönelmiştir. Bu çerçevede neoliberalizmin kullandığı en güçlü aracı ve aynı zamanda kapitalist üretim ilişkilerinin toplumun her alanında yığınlar aleyhine devam etmesini sağlayan yönü onun norm koyucu pozisyonudur. Başka bir anlatımla neoliberalizm kendisine dair tüm prensipleri kapitalizmin devamlılığı noktasında evrenselleştirmektedir. Bir prensip evrensellik örtüsü altında sunulduktan sonra ise ona yönelik her muhalefet anomali olarak yaftalanmak durumundadır. Ancak neoliberalizmin bu norm koyma ve evrenselleştirme işlevinden sonra sınıfsal sömürünün artık gizli olduğunu ileri sürmek mümkün değildir. Çünkü toplumsal düzene yön veren ve neoliberalizm tarafından pompalanan tüm normlar hayatın her alanında açık açık işlemektedir.

Neoliberalizmin norm koyucu ve bu normları evrenselleştirici işlevini ise bireyden sisteme kadar toplumsal organizasyonun bütün aşamalarında gözlemlemek mümkündür. Öyle ki birey ve toplum düzeyinde neoliberalizm; kendi postundan başka bir şey düşünmeyip insanlığa sırtını dönen, sürekli tüketen, ürettiği ölçüde değil tükettiği ölçüde toplumda itibar göreceğine inanan, bireysel tüm çıkarlarını toplumsal çıkarların önüne koyan, yeme-içmeden kılık-kıyafete, müzikten sinemaya popüler bir kültürün illüzyonu altında kalmış, kendi dışındaki bütün doğa güçlerinin kendi varlığına bahşedilmiş birer meta olarak gören insanlar yaratarak insanın yabancılaşmasını körüklemiştir.

Aynı neoliberalizm devlet düzeyinde sosyal güvenlik ve kamu harcamalarını kısan, finansal krizleri yığınlara dayattığı vergilerle aşmaya çalışın, sermaye lehine özelleştirmeler yapan, işçi haklarını aşamalı olarak tırpan, sermayeye sınırsız bir hareket kabiliyeti sağlarken emeği sermaye lehine iş alanlarına koşturan, yedek sanayi ordusunu işçi sınıfının tepesinde Demokles'in kılıcı gibi tutan, kapitalizm küresel bir krize girdiğinde her türlü dinci ve milliyetçi faşizmi araçsallaştırarak kapitalist savaşlar çıkaran, her türlü kolektivistliği daha yeşermeden ezerek sermaye lehine olacak şekilde sınıf mücadelesinin körüklenmesini engelleyen, toplumsal refah için piyasaya müdahaleyi çağdışı sayan neoliberal bir devlet modeli de ortaya koymuştur. Öyle ki bu devlet modelinin dışında kalanlar sistemden dışlanmakta veya sisteme entegre oluncaya kadar yalnızlaştırılmaktadır.

Sistem düzeyinde ise neoliberalizm ekonomik alanda IMF ve Dünya Bankası'yla, politik olarak Birleşmiş Milletler (BM) Güvenlik Konseyi ile ve askeri

olarak Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'yle (NATO) sistemde işlerlik kazandırdığı normların evrenselliğini hem ilan etmekte hem de korumaktadır. Bu çerçevede özellikle IMF gelişmekte olan ülkelere küresel sermaye lehine dayattığı stand-by antlaşmaları ile neoliberal ekonomi politikalarını yaygınlaştırmaktadır. Yine BM Güvenlik Konseyi devletlerarası siyasi anlaşmazlıkların sebep olduğu insani dramları bile politik pazarlık malzemesi haline getirerek insanın kendi türüne olan yabancılaşmasını devletlerarası çıkar uğruna körüklemektedir. NATO ise sıralanan tüm bu neoliberal modele aykırı davranan devletleri sistem adına hizaya getirmek için kullanılan kapitalist savaş çarkının bir ordusu konumundadır. Dolayısıyla neoliberalizm sistem düzeyinde de özellikle uluslararası kurumlar vasıtasıyla mevcudiyetini korumak amacındadır.

Neoliberalizm sıralanan bu düzeylerde kapitalizmin devamlılığı için norm koyucu ve evrenselleştirici bir işlev görüyorsa kapitalizme yönelik devrimci muhalefetin de ideolojik bir motivasyona sahip olması gerekmektedir. Çünkü en nihayetinde neoliberalizm egemen sınıfların çıkarlarını ve dünya görüşünü kitleler nezdinde hâkim ve doğal kılmaya çalışan bir ideolojidir. Bu çerçevede geçmişte olduğu gibi bugün de Marksizm büyük yığınların sistemden duydukları rahatsızlığın ve sisteme yönelik devrimci taleplerinin ideolojik dışa vurumu olarak görülmelidir. Bununla birlikte özellikle sermayenin bırakınız tekel kurmayı tam kontrolünü bile sağlayamadığı bilgi teknoloji alanı yeni toplumsal muhalefet için güçlü bir silahtır. Dolayısıyla çalışmanın giriş bölümünde yapılan felsefi tartışmaya geri dönülecek olursa, mevcut dünyayı ezilen yığınlar lehinde ve Marksizm penceresinden yorumlayıp yine Marksizm'in sunduğu imkânlarla devrimsel değişimin yol haritasını oluşturmak kendi postundan daha fazlasını düşünen herkes için bir görevdir.

KAYNAKÇA

Aktan, C. C. & Vural, İ. Y. (2016), Bilgi toplumu, yeni temel teknolojiler ve yeni ekonomi. *Yeni Türkiye*, 88 (1): 1-37.

Altıok, M. (2011). Üretken ve üretken olmayan emek üzerine bir değerlendirme: Adam Smith'in 'emeği' mi? Karl Marx'ın 'değeri' mi?. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 12 (1): 107-127.

Aren, S. (2008). *Sosyalizmin yeni yolu*. Ankara: İmge Kitabevi.

Avcı, Y. (2017). Kapitalizmin krizi, Trump'ın zaferi ve etno-ekonomi temelindeki sağ/muhafazakâr siyasetin yükselişi. *SADAM Analiz*, (3): 24-27.

Aron, R. (1973). *Sınıf mücadelesi*. (E. Güngör, Çev.) İstanbul: Milli Eğitim Yayınları.

Arslan, H. (1999). Bilim, bilimsel bilgi ve iktidar. *Doğu Batı*, 2 (7): 63-90.

Atılğan, G. (2001). Marx'ta ideoloji: Kapitalizmin devrimci bir eleştirisinin olanağı. *Praksis*, (4): 11-34.

Başkaya, F. (2004). *Çığırından çıkmış bir dünya sosyal sefaletin, ekolojik felaketin, etik yozlaşmanın kökeni*. Ankara: Maki Yayınları.

Bayhan, V. (2014). Yeni toplumsal hareketler ve Gezi Parkı direnişi. *Birey ve Toplum*, 4 (7): 23-57.

Beaud, M. (2015). *Kapitalizmin tarihi 1500-2010*. (F. Başkaya, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.

Berger, P. L. & Luckmann, T. (1991). *The social construction of reality a treatise in the sociology of knowledge*. New York: Penguin Books.

Bilgi, A. (2005). *Kapital okuma kılavuzu*. İstanbul: Evrensel Yayınları.

Bird, G. & Rowlands, D. (2006). The demand for IMF assistance: What factor influence the decision to turn to the fund. Gustav Ranis vd. (ed.), *Globalization and the nation state: The impact of the IMF and the world bank* içinde (ss. 231-263). London: Routledge Publishing.

Blum, W. (2013). *Emperyalizmin en ölümcül silahı demokrasi yalanı*. (E. Duru, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.

Brosius, B. (2008). *Tarihin yapıları tarihsel materyalizme giriş*. (N. Ağırnaslı, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.

Buluş, A. & Kabaklarlı, E. (2010). 1929 ekonomik buhranı ile son dönem global krizin karşılaştırılması. *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, (19): 1-22.

Burchill, S.; Linklater, A.; Devetak, R.; Donnelly, J.; Nardin, T.; Paterson, M.; Reus-Smit, C. & True, J. (2005). *Theories of international relations*. New York: Palgrave Macmillan Publishing.

Corrigan, P.; Ramsay, H. & Sayer, D. (2001). Üretim ilişkisi olarak devlet. *Praksis*, (3): 203-227.

Coşkun, M. K. (2013). *Sınıf, kültür ve bilinç Türkiye'de işçi sınıfı kültürü, sınıf bilinci ve gündelik hayat*. Ankara: Dipnot Yayınları.

Çelik, N. B. (2010). Marx'ın ontolojisi ve siyasi öznellik sorunu. *Doğu Batı*, 14 (55): 11-33.

Çe-tung, M. (1977). *Teori ve pratik*. (N. Solukçu, Çev.) Ankara: Sol Yayınları.

Demir, G. (2011). Post neoliberalizm? Kriz ve sonrası üzerine. *Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (1): 1-20.

Dowd, D. (2013). *Kapitalizm ve kapitalizmin iktisadi eleştirel bir tarih.* (C. Gerçek, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.

Dworkin, D. (2012). *Sınıf mücadeleleri.* (U. Özmakas, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

El-Ojeili, C. (2014). Reflections on Wallerstein: The modern world-system, four decades on. *Critical Sociology*, 41 (4-5): 1-22.

Engels, F. (1977). *Doğanın diyalektiği.* (A. Gelen, Çev.) Ankara: Sol Yayınları.

Eroğul, C. (2014a). *Devlet nedir.* İstanbul: Yordam Kitap.

Eroğul, C. (2014b). *Birey nedir? öz Türkçe bir Marxist yaklaşım denemesi.* İstanbul: Yordam Kitap.

Faulkner, N. (2014). *Marxist dünya tarihi neandertallerden neoliberallere.* (T. Öncel, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.

Fulberth, G. (2014). *Kapitalizmin kısa tarihi.* (S. Usta, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.

Giddens, A. (2014). *Kapitalizm ve modern sosyal teori.* (Ü. Tatlıcan, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

Göçmen, D. (2014). Marx'ın emek kavramının bugün yürütülen tartışmalar için önemi üzerine. Melda Yaman (ed.), *Emeğin kitabı* içinde (ss. 1-23). İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayınları.

Gül, H. (2008). Keynesçi refah devletinin temeli olarak sosyal demokrasi ve yeni liberal dönüşümün yansımaları. *Toplum ve Demokrasi*, 2 (2): 107-132.

Hands, G. (2011). *Marx - kilit fikirler.* (M. İnan, Çev.) İstanbul: Optimist Yayınları.

Harvey, D. (2012). *Sermayenin sınırları.* (U. Balaban, Çev.) Ankara: Tan Yayınları.

Harvey, D. (2008). *Yeni emperyalizm.* (H. Güldü, Çev.) İstanbul: Everest Yayınları.

Herman, E. S. & Chomsky, N. (2006). *Kitle medyasının ekonomi politiği rızanın imalatı.* (E. Abadoğlu, Çev.) İstanbul: Aram Yayınları.

Hilferding, R. (1981). *Finance capital: a study of the latest phase of capitalist development.* (M. Watnick & S. Gordon, Çev.) London: Routledge Books.

Hızal, G. S. G. (2005). Reklam endüstrisinin topografyası Türkiye örneği. *İletişim Araştırmaları*, 3 (1-2): 105-131.

Hobsbawn, E. (2014). *Dünya nasıl değişir Marx ve Marksizm yazıları.* (O. Akınhay, Çev.) İstanbul: Agora Yayınları.

Karahanoğulları, Y. (2008). Kronik: Küresel kapitalizmin krizi tanımlamasını hak eden krizin henüz sonlanmamış izleği. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63 (4): 223-236.

Kıvılcımlı, H. (2007). *Türkiye’de kapitalizmin gelişimi*. İstanbul: Sosyal Yayınları.

Koray, M. (2011). *Kapitalizm küreselleşirken dünya ahvali*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Kosik, K. (2015). *Somutun diyalektiği insan ve dünya sorunları üzerine bir inceleme*. (E. Kaya, (Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.

Kuusinen, O. V. (1965). *Diyalektik materyalizm*. (K. S. Sel, Çev.) İstanbul: Sosyal Yayınları.

Lenin, V. I. (2009). *Emperyalizm: kapitalizmin en yüksek aşaması*. (F. B. Aydar, Çev.) İstanbul: Agora Yayınları.

Lenin, V. I. (1996). *İşçi sınıfı ve köylülük*. (M. Erdost, Çev.) Ankara: Sol Yayınları.

Lenin, V. I. (2013). *Karl Marx ve Marksizm üzerine*. (M. Beyhan, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.

Luxemburg, R. (2004). *Sermaye birikimi*. (T. Ertan, Çev.) İstanbul: Belge Yayınları.

Mandel, E. (2008). *Marksist ekonomi el kitabı*. (O. Suda, Çev.) İstanbul: Özgür Üniversite Yayınları.

Mandel, E. (1991). *Sosyalizmin geleceği*. (F. Başkaya, Çev.) Ankara: İmge Kitabevi.

Marx, K. (1998). *Artı-Değer teorileri I*. (Y. Fincancı, Çev.) Ankara: Sol Yayınları.

Marx, K. (2011). *Ekonomi politüğün eleştirisine katkı*. (S. Belli, Çev.) Ankara: Sol Yayınları.

Marx, K. (2012a). *Fransa’da sınıf savaşmaları 1848-1850*. (S. Belli, Çev.) Ankara: Sol Yayınları.

Marx, K. & Engels, F. (2010). Komünist manifesto. Karl Marx & Friedrich Engels (ed.), *Komünist manifesto ve hakkında yazılar içinde* (ss. 19-51). İstanbul: Yordam Kitap.

Marx, K. & Engels, F. (2013). Komünist parti manifestosu. Karl Marx (der.), *Siyasi yazılar içinde* (ss. 13-65). İstanbul: Hil Yayınları.

Marx, K. & Engels, F. (1998) *The German ideology*. New York: Prometheus Books.

Marx, K. & Engels, F. (1956). *The holy family or critique of critical critique*. (R. Dixon, Çev.) Moscow: Foreign Languages Publishing.

Marx, K. (2012b). *Grundrisse ekonomi politiğin eleştirisi için ön çalışma*. (S. Nişanyan, Çev.) İstanbul: Birikim Yayınları.

Marx, K. (2014). *Kapital I*. (M. Selik & N. Satlıgan, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.

Marx, K. (2015). *Kapital III*. (M. Selik & E. Özalp, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.

Marx, K. (2013). *Louis Bonaparte'ın On Sekiz Brumaire'i*. (T. Bora, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

Marx, K. (2009a). *Yahudi sorunu*. (M. İ. Erdost, Çev.) Ankara: Sol Yayınları.

Marx, K. (2009b). 1844 iktisadi ve felsefi el yazmaları. Karl Marx (der.), *Felsefe yazıları* içinde (ss. 17-103). İstanbul: Hil Yayınları.

Mayo, P. (2013). Muhafazakâr-Neoliberal ittifak ve Gezi direnişi. Kemal İnal (der.), *Gezi, isyan, özgürlük sokağın şenlikli muhalefeti* içinde (ss. 347-351). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Nally, D. Mc. (2013). *Başka bir dünya mümkün küreselleşme ve antikapitalizm*. (O. Köymen, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.

Ollman, B. (2015). *Diyalektiğin dansı Marx'ın yönteminde adımlar*. (C. Saraçoğlu, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.

Ollman, B. (2011). *Diyalektik soruşturmalar*. (C. Saraçoğlu, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.

Ollman, B. (2006). *Marksizme sıra dışı bir giriş*. (A. Kars, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.

Ollman, B. (2012). *Yabancılaşma Marx'ın kapitalist toplumdaki insan anlayışı*. (A. Kars, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.

Öngen, T. (2002). Marx ve sınıf. *Praksis*, (8): 9-28.

Öngen, T. (1994). Tekelci kapitalizm ve sınıf yapısı. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 49 (3-4): 303-349.

Özalp, E. (2012). *Teorisyeniniz devrimciydi 21. yüzyılda Marksizm ve sosyalizm*. İstanbul: Yordam Kitap.

Piketty, T. (2015). *Yirmi birinci yüzyılda kapital*. (H. Koçak, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Politzer, G. (2010). *Felsefenin temel ilkeleri*. (M. Erdost, Çev.) Ankara: Sol Yayınları.

Ricoeur, P. (2008). *From text to action: essays in hermeneutics II*. London: Continuum Publishing.

Sassen, S. (2010). A savage sorting of winners and losers: contemporary versions of primitive accumulation. *Globalizations*, 7 (1-2): 23-50.

Saad-Filho, A. (2006). *Kapitalizme reddiye Marksist bir giriş*. İstanbul: Yordam Kitap.

Savran, S. (2012). Bir üretim tarzı olarak kapitalizm. Nail Satlıgan vd. (der.), *Kapital'in izinde içinde* (ss. 91-133). İstanbul: Yordam Kitap.

Savran, S. (2008). Komünist Manifesto'nun güncelliği. Yüksel Akkaya & İrfan Kaygısız (der.), *Manifesto'nun 160. yılında Marksizmin güncelliği içinde* (ss. 21-28). Ankara: Epos Yayınları.

Selik, M. (1982). *Marxist değer teorisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları.

Strange, S. (1986). *Casino capitalism*. Oxford: Basil Blackwell Publishing.

Sweezy, P. (2015). *Marksizm üzerine dört ders*. (T. Öncel, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.

Thalheimer, A. (2013). *Diyalektik materyalizme giriş*. (S. Altınçekiç, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.

Tonak, E. A. (2012). Kapital'de anlatılan. Nail Satlıgan vd. (der.), *Kapital'in izinde içinde* (ss. 47-51). İstanbul: Yordam Kitap.

Wallerstein, I. (2003). Dünya sistemleri kavramına karşı dünya-sistemi kavramı: Bir eleştiri. Andre Gunder Frank & Barry K. Gills (der.), *Dünya sistemi: Beş yüzyıllık mı, beş binyıllık mı?* içinde (ss. 527-535). Ankara: İmge Kitabevi.

Wallerstein, I.; Derluigian, G.; Collins, R.; Mann, M. & Calhoun, C.. (2014). *Kapitalizmin geleceği var mı?*. (B. O. Doğan, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.

Wallerstein, I.. (1974a). *The modern world-wystem: capitalist agriculture and the origins of the world economy in the sixteenth sentury*. New York: New York Academic Publishing.

Wallerstein, I. (1974b). The rise and future demise of the world capitalist system: concepts for comparative analysis. *Comparative Studies in Society and History*, 16 (4): 387-415.

Wood, E. M. (2001). İlişki ve süreç olarak sınıf. *Praksis*, (1): 92-119.

Wood, E. M. (2014). *Sermaye imparatorluğu*. (O. Köymen, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.

Wood, E. M. (2010). 150 yıl sonra Komünist Manifesto. Karl Marx & Friedrich Engels (der.), *Komünist Manifesto ve hakkında yazılar* içinde (ss. 137-159). İstanbul: Yordam Kitap.

Yanıklar, C. (2010). Postmodernist antipati: postmodernist sınıf(sızlık) yaklaşımlarına eleştirel bir bakış. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 65 (1): 205-227.

Yurtsever, H. (2012). *Kapitalizmin sınırları ve toplumsal proleterya*. İstanbul: Yordam Kitap.